

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**Československo-sovětská smlouva z prosince
1943 a její reflexe v dobovém tisku**

Barbora Lindová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra historických věd

Studijní program Historické vědy

Studijní obor Moderní dějiny

Diplomová práce

**Československo-sovětská smlouva z prosince
1943 a její reflexe v dobovém tisku**

Barbora Lindová

Vedoucí práce:

PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

Katedra historických věd

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013.....

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucímu mé diplomové práce PhDr. Lukáši Novotnému, Ph.D. za cenné rady a věnovaný čas.

OBSAH

1	Úvod	1
2	Mnichovská dohoda, exilová vláda	6
1.1	Mnichovská dohoda.....	7
1.2	Exilová vláda a proces jejího uznání	9
2	Cesta ke smlouvě	17
2.1	Vztah ČSR – SSSR - Polsko	17
2.2	Cesta do USA.....	22
2.3	Cesta ke smlouvě	25
3	Československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci a její reflexe v tisku	29
3.1	Cesta do Moskvy	29
3.2	Smlouva.....	33
3.3	Reflexe smlouvy v exilovém tisku.....	38
3.4	Reflexe smlouvy v protektorátním tisku.....	45
3.5	Význam smlouvy	54
4	Závěr.....	60
5	Seznam literatury.....	62
7	Resumé	66
8	Přílohy.....	67
8.1	Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik	67
8.2	Protokol k smlouvě o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik, sjednané 12. prosince 1943.....	70

1 ÚVOD

Období druhé světové války patří z hlediska historiografie k jednomu z nejproblematictějších v historii československých dějin vůbec. Ještě před vypuknutím tohoto evropského a později celosvětového konfliktu se Československo muselo vypořádat se „zradou“ ze strany západních velmocí a s německou agresí. Mnichovská dohoda spolu s vídeňskou arbitráží na podzim 1938 připravily Československo o značnou část jejího pohraničního území i obyvatelstva. Uplatnění těchto smluv znamenalo vznik okleštěné, tzv. druhé republiky. Během necelého půlroku dostoupil německý tlak svého vrcholu, kterým bylo vytvoření Protektorátu Čechy a Morava.

Tyto události poznamenaly nejen československou společnost, ale i samotnou politickou scénu. Edvard Beneš po abdikaci na funkci prezidenta republiky odcestoval do zahraničí, kde jej také vyhlášení protektorátu zastihlo. Začal pracovat na vytvoření československé exilové reprezentace tak, jak to zažil již během prvního exilu během první světové války. Francie však byla poražena necelý rok po zahájení konfliktu a Velká Británie, stejně jako Spojené státy americké, nejevila přílišnou ochotu zaručit se za osud malých států. Za těchto okolností se pro Beneše jevilo spojení se Sovětským svazem jako rozhodující pro obnovu republiky v předmnichovských hranicích.

Právě vyjednávání československé exilové reprezentace se Sovětským svazem a jeho výsledek bude tvořit základ první části diplomové práce. Kromě argumentů, jichž československý exilový prezident využíval při obhajování své prosovětské politiky před Spojenci, bude brán zřetel i na Benešův postoj k Sovětskému svazu a ke spolupráci s ním. V této části bude využito především vydaných pramenů týkajících se diplomatických styků mezi Sovětským svazem a československou exilovou vládou. Důležitý zdroj informací z tohoto období představují Benešovy paměti, protože právě on byl klíčovou postavou v celém druhém odboji a zároveň strůjcem východní politiky. Autorka využila

druhý svazek obsahující Benešovy poznámky z období let 1939 až 1945 a třetí svazek, ve kterém byly pod vedením editora Milana Haunera zkompletovány významné proslovy a dokumenty z této doby. Třetí díl pamětí doplňuje kniha *Šest let exilu a druhé světové války*, která rovněž obsahuje Benešovy proslovy, rozhlasové projevy do vlasti a v neposlední řadě také zásadní dokumenty z období druhé světové války.

Přínosem pro objektivní popis událostí budou i vzpomínky a paměti československého velvyslance v Moskvě Zdeňka Fierlingera a Benešových spolupracovníků (Jana Masaryka a Eduarda Táborského). K oběma zdrojům je však třeba přistupovat obezřetně, stejně jako Benešovy osobní vzpomínky mohou obsahovat nepřesnosti, které jsou způsobeny buď nedopatřením nebo snahou poskytnout zpětně lepší obraz o situaci nebo aktérech zkoumaných událostí. Při kritickém studiu pamětí je třeba brát v potaz autorovu osobní zaujatost. Proto je třeba verzi událostí, jak je autoři líčí v pamětech, konfrontovat s oficiálními záznamy z té doby.

Z literatury autorka využila především práce Jana Kuklíka, jenž se primárně zabývá problematikou druhého odboje v Londýně. Stejnou měrou přispějí i práce německého historika Detlefa Brandese, který se specializuje na československo-německé vztahy ve 20. století, přičemž se zaměřuje převážně na období druhé světové války.

Druhá část práce se věnuje československo-sovětské smlouvě z prosince 1943 a její prezentaci v protektorátním a exilovém československém tisku. Předem je třeba říci, že práce si neklade za cíl analyzovat situaci v protektorátu nebo reakce československého obyvatelstva v Protektorátu na zmíněnou smlouvu. K odpovědím na tyto dvě otázky nelze dospět pouhým kritickým rozbořením dobových periodik. Případný výzkum by se musel věnovat studiu osobních vzpomínek současníků žijících v protektorátu; tento úkol by proto spadl do oblasti spíše orální historie. Tato část práce se věnuje analýze obrazu, který dobový periodický tisk nabízel, tedy, jak již název napovídá, reflexi

smlouvy v tisku, nikoliv ve společnosti. Mohla by proto představovat jakýsi předstupeň pro další výzkum. Uzavření smlouvy se Sovětským svazem bylo totiž odvážným krokem pro prezidenta, jenž musel svou funkci vykonávat z cizí země a bez bezprostřední zpětné vazby se svým národem, který se navíc nacházel pod nadvládou cizí totalitní moci a byl jí silně ideologicky ovlivňován.

Postava Edvarda Beneše patří rozhodně k nejkontroverznějším osobnostem v českých a slovenských dějinách. S jeho osobou se pojí tři fenomény, jež silně ovlivnily československou společnost. S mnichovskou dohodou a následným vznikem druhé republiky je spojeno mnoho otazníků. Mělo se Československo postavit nacistické agresi? Jak by vývoj probíhal dále, kdyby Edvard Beneš neabdikoval na svou funkci? Rozpory mezi historiky vyvstávají také kvůli tzv. prezidentským dekretům, jež Beneš vydával během svého působení ve funkci exilového prezidenta. Dalším významným bodem Benešovy politické kariéry se stal komunistický převrat v únoru 1948. Část společnosti nesouhlasící s komunistickým režimem si kladla podobné otázky, které se objevily již během mnichovské krize.

Právě poslední zmiňovaný fenomén mohl mít svůj zárodek již ve smlouvě z prosince 1943. Protože navíc nacistická okupace bezprostředně předcházela té komunistické, můžeme již v tomto období hledat počátky těchto hlasů kritických vůči Edvardu Benešovi. Je zřejmé, že československá společnost nemohla brát nacistické zpravodajství jako bernou minci, ale některé myšlenky se přece jen mohly v jejím podvědomí zahrnout a vyplynout na povrch v nových souvislostech v éře začínající studené války.

Samotná reflexe smlouvy v tisku je rozdělená do dvou podkapitol, a to podle exilové a domácí produkce. Z exilových periodik byly použity týdeníky *Čechoslovák* a *Československé listy*. Každý z nich zastupuje jednu větev československé exilové reprezentace. *Čechoslovák* byl vydáván v Londýně zprvu jako platforma československých občanů

žijících ve Velké Británii, později se stal oficiálním tiskovým orgánem exilové vlády. Její členové se proto aktivně podíleli na obsahu jednotlivých čísel. *Československé listy* byly vydávány v Moskvě od srpna 1943. Věnovaly se především situaci na frontě a dění v protektorátu. Kompletní sbírka zmíněných exilových periodik se nachází ve Vojenském historickém ústavu v Praze na Žižkově.

Dokreslení atmosféry, která panovala v československého exilových kruzích, by měly poskytnout *Zprávy Státní rady* a *Úřední věstník československý*, jež oba vycházely v Londýně. *Zprávy Státní rady* přinášely záznamy z jednání Státní rady, věstník potom zveřejňoval dokumenty týkající se vedení československé exilové politiky. Tato dvě periodika vycházející čtvrtletně nelze nazvat pramenem žurnalistické provenience, spíše provenience diplomatické. Dochované exempláře se nachází v Moravské zemské knihovně v Brně. Stejně tak je tomu u protektorátních periodik.

V kategorii protektorátního tisku bohužel chybí pestřejší výběr, protože veškeré protektorátní deníky se musely řídit instrukcemi, jež vydávala nacistická okupační moc. Nakonec byly pro potřeby diplomové práce zvoleny tři deníky Národního souručenství – *České slovo*, *Národní politika* a *Polední list*. Jejich obsah je však prakticky totožný především pokud jde o oficiální zprávy a informace. Pro porozumění způsobu organizace a řízení protektorátních médií využívá práce studie Jakuba Končelíka.

Vzhledem k omezenému rozsahu práce i rozsáhlé pramenné základně bylo třeba stanovit časové rozpětí, v jehož rámci se bude analýza tisku pohybovat. Mezními daty je proto první prosinec roku 1943, kdy se již Edvard Beneš nacházel na území Sovětského svazu, a závěr dubna 1944. Právě osmý den tohoto měsíce byla podepsána nová smlouva mezi československou exilovou a sovětskou vládou, a to o postupu vojsk a správě osvobozeného území.

Diplomová práce by tedy měla analyzovat jednak počátky prosovětské politiky československé exilové vlády během druhé světové války a její vyústění ve spojeneckou smlouvu z prosince 1943. V potaz bude brán i Benešův postoj k této politické linii, jeho argumentace na její obranu a osobní pohnutky, jež ho vedly k podpisu smlouvy. Klíčovou část práce pak bude představovat reflexe smlouvy v exilovém a protektorátním tisku. V závěru bude nastíněn význam smlouvy pro další vývoj v osvobozené republice.

2 MNICHOVSKÁ DOHODA, EXILOVÁ VLÁDA

Abychom pochopili důvody, které vedly československou exilovou vládu na sklonku roku 1943 k podpisu spojenecké smlouvy se Sovětským svazem, je nutné připomenout předchozí vývoj mezinárodního systému. Rozhodujícím, ne však počátečním bodem tohoto vývoje, byla bezesporu mnichovská dohoda podepsaná představiteli vlád čtyř evropských mocností 30. září 1938 na konferenci v Mnichově.

Evropa již od poloviny třicátých let 20. století šla k válce. Versailleský systém, ustavený vítěznými mocnostmi po první světové válce, se rychle hroutil. Jeho nestabilita spočívala především v tom, že se mu nedostalo plné podpory a nikdy nebyl zcela uznán všemi zainteresovanými státy. Revizionismus Německa, Itálie a Maďarska, narušoval bezpečnost středoevropského regionu. Napětí ještě vzrostlo po italsko-habešské válce a anšlusu Rakouska. S nástupem Nevilla Chamberlaina na post britského ministerského předsedy se v politice západních velmocí vůči Německu začal silněji prosazovat tzv. appeasement. Mnichovská dohoda představovala vrchol této politiky. Británie věřila, že dílčími politickými a územními ústupky dokáže uspokojit Hitlerovy požadavky, a zajistit tak pro Evropu alespoň dočasný mír. Francie se nacházela v mocenském úpadku, a proto spíše než na své spojenecké smlouvy s nástupnickými státy ve střední Evropě spoléhala na ochranný účinek Maginotovy linie. *„Byla to krize liberalismu, která posílila jak argumenty a sílu fašismu, tak autoritářské vlády. Mnichovská dohoda z roku 1938 dokonale ukázala tuto kombinaci sebevědomí a agrese na jedné straně, strachu a ústupků na straně druhé, což byl důvod pro to, aby se po celé generace slovo ‚Mnichov‘ stalo v západním politickém jazyce synonymem pro zbabělý ústup.“¹*

Okupace zbytku Československa (tzv. *Rest-tschechei*) v polovině března roku 1939 a následné vytvoření Protektorátu Čechy a Morava

¹ HOBBSAWM, E., *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 2010, s. 155.

výnosem A. Hitlera z 16. března 1939;² jasně ukázalo, že konflikt na evropském kontinentě je nevyhnutelný a že appeasement zcela ztratil své opodstatnění.

1.1 Mnichovská dohoda

Po vzniku samostatné Československé republiky se zde prosazovala prozápadní orientace zahraniční politiky. Velkou roli sehrál fakt, že zahraniční odboj probíhal z pařížského centra a v celém meziválečném období si Československá republika k Francii udržela silnou vazbu. Vztah s revolučním Ruskem byl komplikován probíhající občanskou válkou, jíž se aktivně účastnili také českoslovenští legionáři.

Přesto však jak Tomáš Garrigue Masaryk, tak i tehdejší ministr zahraničí E. Beneš odsuzovali spojeneckou politiku v meziválečném období, jejíž snahou bylo bolševické Rusko izolovat. Masaryk upřednostňoval opatrnou neutralitu vůči SSSR a usiloval o navázání diplomatických styků mezi Prahou a Moskvou.³ K podpisu spojenecké smlouvy se SSSR došlo v květnu roku 1935; československá diplomacie tím navázala na obdobnou sovětsko-francouzskou smlouvu.⁴ Signatáři se zavázali k poskytnutí pomoci svému spojenci v případě nevyprovokovaného útoku ze strany třetího státu. Tato pomoc však byla omezena jen na případy, kdyby se do obrany napadeného státu zapojila i Francie.⁵

Smlouva měla zabezpečit střední a východní Evropu před vzrůstající agresivitou nacistického Německa. Spojenectví se však v době mnichovské krize ukázalo jako zcela neúčinné. Sovětský svaz sice podpis mnichovské dohody odsoudil, jelikož ale jedním ze signatářů byl francouzský premiér, bylo zcela vyloučeno, že by Francie přispěchala

² ČAPKA, F., *Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945*, Brno 2003, s. 142–145.

³ FAURE, J., *Americký přítel. Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968*, Praha 2006, s. 16.

⁴ KISSINGER, H., *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1999, s. 312.

⁵ „Obě vlády zároveň uznávají, že závazky vzájemné pomoci budou mezi nimi účinné jen ... pokud bude oběti útoku poskytnuta pomoc ze strany Francie.“ ČAPKA, *Dokumenty a materiály*, s. 83.

Československu na pomoc. Sovětský slib, který přednesl lidový komisař zahraničních věcí SSSR M. M. Litvinov na plenárním zasedání Společnosti národů 21. září 1938, tedy že Moskva byla ochotna „společně s Francií poskytnout Československu veškerou možnou pomoc,“⁶ pak vyzněl zcela naprázdno. Západ ještě nebyl připraven ani ochoten pustit se kvůli malým státům střední Evropy do války s třetí říší.

Československo by tak v případě nepřijetí mnichovské dohody zůstalo v boji proti Německu osamoceno. A právě k tomuto cíli A. Hitler směřoval celou svoji politiku vůči Československu. Sudetoněmecká otázka byla pouze nástrojem a zástěrkou pro jeho konečnou likvidaci. Spojenectví Československa s Francií a Sovětským svazem vyvolávalo v říši obavy z jejich přílišného vlivu ve střední Evropě, kterou Hitler považoval za svou sféru zájmu.⁷ K této politice Německá říše získala i československé sousedy – Maďarsko, které žádalo území s většinou maďarského obyvatelstva, a Polsko, jehož spor s Československem o Těšínsko se vlekl již od dvacátých let.

Mnichovská dohoda dodnes představuje neuralgický bod československé historie a pokládá věčnou otázku: *Měla se republika bránit?* Československá armáda byla na boj připravena (mobilizace proběhla již 23. 9. 1938),⁸ Komunistická strana Československa v čele s Klementem Gottwaldem ještě před podpisem Mnichovské dohody vyzývala vládu a občany k obraně republiky,⁹ Petiční výbor „Věrní zůstaneme“ požadoval, aby se vláda obrátila na Společnost národů, konkrétně s odvoláním na §11 jejího Paktu.¹⁰

Edvard Beneš však již dlouho před zářím 1938 nedůvěřoval v akceschopnost Společnosti národů, považoval ji za mrtvou instituci, která

⁶ *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl 3., červen 1934–březen 1939*, Amort, Č., [et al.], Praha 1979, s. 563.

⁷ KVAČEK, R., *Mnichovské desatero*. In: HAZDRA, Z. – VLČEK, L. (eds.), *Mnichov 1938 a česká společnost*. Sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí mnichovské dohody, Praha 2008, s. 87–96.

⁸ K této problematice blíže: ŠRÁMEK, P., *Rozcestí slepých uliček. Mnichov 1938*. In: *Soudobé dějiny*, r. 15, č. 2, 2008, s. 255–273.

⁹ *Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů*, s. 571.

¹⁰ ČAPKA, *Dokumenty a materiály*, s. 108.

„jako politická moc neexistuje“.¹¹ Odsuzoval její jednání v době italské agrese vůči Habeši nebo japonského vpádu do Mandžuska. Zároveň tušil, že Sovětský svaz přes veškeré svoje sliby neposkytne Československé republice vojenskou ani materiální pomoc. Stejně tak nepočítal s tím, že by se československá armáda dokázala sama úspěšně postavit německé armádě. Z těchto důvodů na mnichovskou dohodu přistoupil.

Svou abdikaci 5. 10. 1938 pak považoval za zcela logický krok. Mnichovská dohoda otřásla jeho vírou v západní spojence, paradoxně však neotřásla jeho vírou v Sovětský svaz, jemuž důvěřoval i po podepsání paktu Molotov-Ribbentrop těsně před napadením Polska a počátkem druhé světové války.¹² Poté, co se Beneš vzdal úřadu prezidenta, pobýval nějaký čas ve své vile v Sezimově Ústí, odkud 22. 10. odcestoval jako soukromá osoba do Londýna. Jeho další cesta vedla do Chicaga, kam byl pozván jako hostující profesor. Do USA odplul v únoru roku 1939 na lodi George Washington.¹³ A právě zde ho zastihly tragické březnové události a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava.

1.2 Exilová vláda a proces jejího uznání

Beneš reagoval na vyhlášení protektorátu prakticky okamžitě. Ještě tentýž den rozeslal telegram americkému prezidentu F. D. Rooseveltovi, britskému ministerskému předsedovi N. Chamberlainovi, francouzskému premiérovi E. Daladierovi a sovětskému lidovému komisaři zahraničních věcí M. Litvinovovi, v němž vyjádřil svůj protest proti okupaci Čech. Připomněl západním mocnostem, že se zavázaly garantovat nové hranice, které byly ČSR vnuceny mnichovským diktátem. Ubezpečil adresáty, že československý národ okupaci nikdy nepřijme a že se jí

¹¹ BENEŠ, E., *Paměti II. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Hauner, M. (ed.), Praha 2007, s. 140.

¹² Tamtéž, s. 164.

¹³ KUKLÍK, J., *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*, Praha 1998, s. 76.

nepodvolí. Zároveň tento telegram zaslal generálnímu tajemníkovi Společnosti národů.¹⁴

Odpovědi se tomuto telegramu dostalo záhy. Již 17. března reagovala americká vláda tiskovým prohlášením, ve kterém odsoudila likvidaci Česko-Slovenska. Tento akt považovala za čin zpupného bezpráví a svévolného násilí, čímž Německo ohrožuje nejen světový mír, ale také samu moderní civilizaci.¹⁵

Lze říci, že právě díky březnovým událostem se britská politická scéna definitivně otočila k appeasementu zády. Neville Chamberlain ve svém projevu ze 17. března projevil rozčarováním nad tím, že Adolf Hitler porušil svá prohlášení, která učinil během jednání ohledně odstoupení československého pohraničí, tedy že tímto jsou jeho územní požadavky uspokojeny a další změny již ve střední Evropě nehodlá učinit. Přesto události, které vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava předcházely (anšlus Rakouska, demilitarizaci Porýní a zábor Sudet), britský premiér dokázal pochopit a ospravedlnit jako oprávněné.¹⁶

Moskva reagovala na vyhlášení Protektorátu protestní nótou 18. března. Československo, na rozdíl od německé propagandy, označila za jeden z neklidnějších a nepřátelštějších nástupnických států, a proto odmítla německou záminku, tedy nutnost potlačit neklid a stoupající agresi v českých zemích. Sovětský svaz dále argumentoval právem na sebeurčení národů a také tím, že prezident Hácha není oprávněn přijímat takto závažná opatření.¹⁷

Proti okupaci se postavila také francouzská vláda.¹⁸ Západní mocnosti vyjádřily svůj nesouhlas pouze formálně, de iure nově vzniklý politický útvar žádný ze států neuznal. Přesto postupem doby přeměnily

¹⁴ BENEŠ, E., *Paměti III. Dokumenty*, Hauner, M. (ed.), Praha 2008, s. 297–298.

¹⁵ Tamtéž, s. 299.

¹⁶ Tamtéž, s. 301-305.

¹⁷ Tamtéž, s. 306-308.

¹⁸ *Protest francouzského ministra zahraničí G. Bonneta proti německé okupaci*. In: *Nacistická okupace. Sedmdesát let poté*. DEJMEK, J. – LOUŽEK, M. (eds.), Praha 2009, s. 139.

všechny tři západní velmoci svá vyslanectví v Praze na generální konzuláty, čímž Protektorát uznaly de facto.

Ačkoliv byly československé zastupitelské orgány v zahraničí záhy po vytvoření protektorátu vyzvány, aby svá velvyslanectví předaly do německých rukou,¹⁹ někteří vyslanci odmítli toto nařízení uposlechnout a udrželi si nejen značný vliv, ale zůstali respektováni hostitelskou zemí. Učinil tak například československý vyslanec ve Velké Británii Karel Lisický, v USA Václav Hurban a podřídit se odmítl také vyslanec ve Francii Štefan Osuský. Tímto byla zajištěna teorie tzv. zastupitelské kontinuity Československé republiky.

Vztah jednotlivých států k protektorátu, stejně tak ale ke vznikající československé exilové reprezentaci byl do značné míry určován mezinárodním vývojem. Sovětský svaz sice vytvoření Protektorátu Čechy a Morava nikdy de iure neuznal a československý vyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger mohl pokračovat ve svém úřadu, po podpisu paktu Molotov-Ribbentrop těsně před vypuknutím války v srpnu 1939 se však sovětská politika vůči protektorátu začala měnit. Oficiálně byl Fierlinger zbaven své funkce 14. prosince 1939.²⁰ O tomto kroku neprodleně informoval Beneše, který jej žádal, aby setrval v Moskvě tak dlouho, jak jen to bude možné.

Sám Beneš začal na vytváření oficiální československé reprezentace pracovat již v březnu 1939. Kromě již zmíněných protestních nót byl jeho nejvýznamnějším počinem těsně po německé okupaci rozhlasový projev vysílaný z chicagské university 19. 3. 1939.²¹ Bývalý československý prezident v něm promlouval nejen ke krajanům žijícím v USA, ale i k americkým občanům. Ve svém proslovu varoval před další nacistickou agresí. Připomněl, že to byla právě Československá republika, která se v říjnu obětovala ve snaze zabránit

¹⁹ *Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940*, NĚMEČEK, J. [et al.], Praha 2002, s. 52.

²⁰ Tamtéž, s. 329.

²¹ *Paměti III*, s. 309–314.

evropské válce. Stejně tak Edvard Beneš obětoval svou funkci prezidenta a abdikoval. Upozornil americkou veřejnost, že válka už vlastně probíhá. „*Zatím však je to válka jen jedné strany, neboť ta už opravdovou válku vede, zatímco strana druhá k tomu jen přihlíží.*“²² Zároveň prohlásil, že nezávislost Československé republiky nebyla právně zničena. A právě tento postulát, spolu s obnovou předmnichovských hranic, se stal základním pilířem celé Benešovy politiky v exilu.

Na Benešův projev zareagovala Československá národní rada, vrcholný orgán Československého národního sdružení, krajanská organizace vzniklá ve Spojených státech během první světové války, která po březnových událostech 1939 obnovila svou činnost. Vyzvala Beneše, aby „...*nezůstal jen při pouhém protestu proti násilnému zaboru Československo, ale ujal se opět aktivně vedení zápasu za obnovu československé nezávislosti, jako [...] to učinil před čtvrtstoletím s nezapomenutelnými vůdci T. G. Masarykem a M. R. Štefánikem.*“²³ Edvard Beneš tuto výzvu přijal a postavil se do čela sjednocovací akce Čechů a Slováků ve Spojených státech.

Ve své dubnovém memorandu pro amerického prezidenta Beneš deklaroval, že Československo zůstalo právně nezávislé, jeho vláda nyní není schopna řádně pracovat, ale ve chvíli, kdy v Evropě vypukne válka, je připravena vykonávat svou normální funkci. Dále potvrdil, že všechny smlouvy uzavřené před podpisem mnichovské dohody, zůstávají v platnosti (zejména smlouvy z roku 1935 se Sovětským svazem a Francií).

Krajanské organizace sehrály důležitou úlohu i na evropském kontinentě. Nejpočetnější československá enkláva pobývala ve Francii, ti se také přikláněli k vytvoření prozatímní vlády, což dali najevo na sjezdu Čechů a Slováků, který se konal koncem dubna 1939 v Paříži.²⁴

²² Tamtéž, s. 313.

²³ Tamtéž, s. 318.

²⁴ Tamtéž, s. 332.

Do čela francouzské sjednocovací akce se postavil vyslanec Štefan Osuský. S Benešem v mnohém nesouhlasil (například požadoval větší rovnoprávnost pro Slováky, upřednostňoval federativní uspořádání), ale v srpnu 1939, když bylo jasné, že Francie i Velká Británie nejeví přílišnou ochotu podpořit sestavení prozatímní československé vlády, se oba exulanti dohodli na spolupráci a zavázali se prozatím odložit své neshody stranou.

Jelikož představitelé Velké Británie upozornili Edvarda Beneše, aby se v Londýně choval jako soukromá osoba a nepřistupoval zatím k žádným politickým krokům, přesunula se většina československé exilové reprezentace do Paříže. Vypuknutí války v září 1939 změnilo postoj velmocí k vytvoření prozatímní československé vlády, a tak již v polovině října v Paříži vznikl Československý národní výbor (dále jen ČNV), do jehož čela se postavil Edvard Beneš.²⁵ Velká Británie a Francie zatím nemínily uznat československou exilovou vládu, proto se na podzim 1939 ustavil jen výbor. Poslání tohoto výboru spočívalo nejen v reprezentování československého národa na mezinárodním poli, ale měl zároveň řídit i armádu, která se začala formovat v Polsku, kam emigrovala část důstojníků během březnové krize.²⁶ V polovině listopadu 1939 byl ČNV uznán francouzskou vládou, která již od počátku října toho roku svolila s vytváření československých jednotek na svém území.²⁷

Po ustavení ČNV se Edvard Beneš vrátil do Londýna, kde spolu se svým tajemníkem Eduardem Táborským začal vyvíjet diplomatickou aktivitu vedoucí k uznání teď již prozatímní československé vlády. Toho se exilová reprezentace dostalo poté, kdy došlo ke dvěma zásadním zvratům. První nastal již v květnu 1940, kdy Neville Chamberlaina vystřídal na postu ministerského předsedy Winston Churchill. Ten zcela odmítal dřívější politiku appeasementu a vůči agresorům prosazoval tvrdý

²⁵ KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu*, s. 48.

²⁶ K této problematice blíže viz: KUDRNA, L., *Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace*. In: Paměť a dějiny, r. 3, č. 3, 2009, s. 16–32.

²⁷ KUKLÍK, J., *Uznání československé exilové vlády v letech 1940–1941*. In: Historický obzor, r. 6, č. 6–7, 1995, s. 266.

postup. Druhý milník pak představoval pád Francie v červnu 1940, kdy byla oficiálně rozpuštěna československá armáda ve Francii. ČNV byl nucen jednat s britskou vládou o možnosti znovuvybudování československého vojska na území Velké Británie. Právě přítomnost špičkových československých letců na straně spojenců byla jedním z hlavních argumentů pro uznání prozatímní vlády. Jak prohlásil význačný britský labouristický politik Hugh Dalton: „*Nejvýznamnější pročeskoslovenskou propagandou jsou a dlouhou dobu zůstanou právě českoslovenští letci.*“²⁸

Proto již v červenci 1940 mohlo být britskému ministru zahraničních věcí lordu Halifaxovi předáno memorandum o vytvoření československé prozatímní vlády, která byla Velkou Británií definitivně uznána 21. července 1940.²⁹ První vláda byla jmenována následujícího dne.³⁰ Jedním z cílů nové vlády bylo získat plného uznání de iure a dosáhnout tzv. „oduznutí Mnichova“, čímž by byla potvrzena i právní kontinuita Benešova prezidentského mandátu. Kromě samotné vlády byla zřízena také Státní rada jako poradní orgán vlády.³¹

Britská vláda však měla k uznání jisté výhrady. Především kritizovala nejednotnost zahraničního odboje.³² Po úspěchu ČNV se totiž opět projevil rozpor mezi Benešem a Osuským. Britové zároveň odmítli řešit s prozatímní vládou otázku budoucích hranic a problematiku kontinuity Benešova prezidentského mandátu označili za vnitřní záležitost československé prozatímní vlády.³³

Významného spojence získalo prozatímní československé zřízení v Národním výboru, orgánu francouzského exilu, který se zformoval pod vedením generála Charlese de Gaulla. Výměnou dopisů v listopadu a

²⁸ Tamtéž s. 267.

²⁹ Tamtéž, s. 267.

³⁰ Jejím předsedou byl ustanoven dr. Jan Šrámek, ministrem zahraničních věcí Jan Masaryk, ministrem národní obrany gen. Sergej Ingr, ministrem vnitra dr. Jan Slávik, ministrem financí Jan Outrata atd. Štefan Osuský byl jmenován tzv. státním ministrem. Viz TÁBORSKÝ, E., *Naše státní zřízení v Anglii*. Paměti III., s. 358.

³¹ Tamtéž, s. 362.

³² KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu*, s. 87.

³³ KUKLÍK, *Uznání československé exilové vlády*, s. 266.

prosinci roku 1940 se tyto vlády vzájemně uznaly.³⁴ Francouzský Národní výbor pak patřil k Benešovým hlavním oporám v jeho úsilí o odznamenání mnichovské dohody.

Aby mohl Beneš všechny tyto problematické otázky (odznamenání Mnichova, právní kontinuita Československé republiky a jeho prezidentského mandátu) řešit již během války, potřeboval pro československou vládu uznání *de iure*. Bylo zřejmé, že aby tohoto dosáhl u americké vlády, potřeboval tak nejdříve učinit u britského kabinetu, protože americká politická reprezentace zaujala vůči této věci vyčkávací postoj. Opět musely zasáhnout mezinárodní události, aby přiměly britskou vládu ke změně postoje.

Nacistické Německo brzy ráno 22. června 1941 neočekávaně a bez předchozího vyhlášení války napadlo Sovětský svaz. Jak již bylo řečeno výše, Edvard Beneš podle svých slov neztratil v Sovětský svaz důvěru ani po podpisu paktu Molotov-Ribbentrop, a proto okamžitě přijal návrh sovětského velvyslance v Londýně Ivana Majského na obnovení spojenecké smlouvy a diplomatických styků. Sovětský svaz okamžitě nabídl československé prozatímní vládě uznání *de iure*, které zahrnovalo také plné uznání právní kontinuity Československa, snaha o navrácení k předmnichovskému stavu a závazek, že Sovětský svaz si jako jeden ze svých válečných cílů vytkne jeho osvobození.³⁵ Velká Británie následovala sovětský příklad a ve stejný den, tedy 18. července 1941,³⁶ uznala československou vládu jako vrcholného reprezentanta československého národa.³⁷ Spojené státy pak vládu uznaly 31. července 1941.³⁸

Sovětský svaz také jako první stát uznal v červnu 1942 předmnichovské hranice Československé republiky.³⁹ Velká Británie a

³⁴ Tamtéž, s. 266.

³⁵ Tamtéž, 270.

³⁶ KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova československého státu*, s. 98.

³⁷ Velká Británie se však nadále odmítala zabývat otázkou definitivní podoby hranic.

³⁸ KUKLÍK, *Uznání československé exilové vlády*, s. 271.

³⁹ FIERLINGER, Z., *Ve službách ČSR*, sv. II., Praha 1948, s. 75.

francouzský Národní výbor se k anulování mnichovské dohody připojily v srpnu a září téhož roku. Britskou veřejností totiž otřásl zprávy o kruté odvetě, které se obyvatelům protektorátu dostalo po atentátu na R. Heydricha.⁴⁰

Ačkoli Velká Británie nakonec splnila Benešovy požadavky, bylo zřejmé, že tak činí pouze ze strachu před sovětskou expanzí do střední Evropy. Beneš se také poučil, že pouze Sovětský svaz je ochoten vyjít vstříc jeho požadavkům, a to okamžitě a bezpodmínečně.

⁴⁰ KUKLÍK, J., *Londýnský exil a obnova československého státu*, s. 128–130.

2 CESTA KE SMLouvĚ

2.1 Vztah ČSR – SSSR – Polsko

První dva nejdůležitější úkoly československá exilová reprezentace splnila. Zaprvé ji všechny tři spojenecké mocnosti uznaly *de iure* jako vrcholný zastupitelský orgán československého národa. S tím korespondovalo i prodloužení Benešova prezidentského mandátu a potvrzení jeho vedoucí role v londýnském odboji. Stejně tak československá exilová vláda úspěšně dosáhla druhého cíle – odčinění Mnichova, který značně souvisel s Benešovým osobním traumatem roku 1938.

Další problém, který měl být podle Beneše vyřešen ještě před koncem války, představovali Němci žijící na území Československa. Beneš prakticky od chvíle, kdy bylo jasné, že bude Československo s největší pravděpodobností obnoveno v předmnichovských hranicích, počítal s tím, že s německým obyvatelstvem se republika vypořádá formou odsunu nebo výměny obyvatelstva. Druhou možnost preferoval spíše pro jednání s Maďarskem, protože na jeho straně žilo velké množství Slováků, které bylo možné vyměnit za maďarské občany. Benešův návrh transferu definitivně odsouhlasila až postupimská konference.

Úlohu sudetských Němců však Beneš vnímal jen jako záminku pro mnohem nebezpečnější problém, kterému muselo Československo čelit již od svého vzniku. Byl jím tradiční německý (dříve pruský) expanzionismus. Beneš se k této záležitosti vrátil ve svých pamětech: *„Československo může být svobodné jen ve svobodné a demokratické Evropě, může dělat jen politiku evropskou a světovou, jinak padne do spárů německých útočníků a násilníků, ať už se nazývali německými rytíři, Brandenburky, křížáckými vojevůdci, Friedrichy II., Bismarcky, Ludendorffy nebo Hitlerem.“*⁴¹

⁴¹ BENEŠ, E., *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1947, s. 215–216.

Řešení pro zastavení německého *Drang nach Osten* spatřoval Beneš v klasickém modelu mocenské rovnováhy tak, jak vznikl po vídeňském kongresu. Právě agresivní a militaristické Prusko vinil z kolapsu tohoto systému ve druhé polovině devatenáctého a na počátku dvacátého století. Navrhoval proto reorganizaci poválečné Evropy, která neměla být založena na vyrovnání vojenského potenciálu jednotlivých bloků, nýbrž na politických organismech, které budou dostatečně silné teritoriálně, politicky i hospodářsky.⁴² Jeho projekt nabízel vytvoření celkem osmi bloků: 1. západoevropský blok tvořený Velkou Británií, Francií a státy Beneluxu; 2. decentralizované Německo, ve kterém by Prusko definitivně ztratilo vedoucí úlohu; 3. Itálie, která by ovšem přišla o většinu svých kolonií ve Středomoří a v Africe; 4. střední Evropa, jejíž jádro by představovala československo-polská konfederace či aliance podpořená trojstrannou spoluprací se Sovětským svazem; 5. balkánský blok, který by zahrnoval Albánii, Bulharsko, Jugoslávii, Řecko a popřípadě Rumunsko; 6. Sovětský svaz; 7. skandinávské země, které by se na spolupráci dohodly jak s Velkou Británií, tak i Sovětským svazem; 8. iberský blok.⁴³

Účast Sovětského svazu na evropské politice byla podle Beneše klíčovým faktorem pro zajištění bezpečnosti kontinentu před německým imperialismem. Meziválečný systém podle této teorie selhal právě kvůli tomu, že Sovětský svaz byl ke spolupráci přizván pozdě. Pokud by podobná situace nastala i po druhé světové válce, existovala podle Beneše velká pravděpodobnost, že by se střední a východní Evropa znovu ocitla pod německým tlakem. „*Ruský evropský kontinent prostě patří geograficky i politicky do Evropy, stejně tak jako do ní patří britské ostrovy. To je vědecký a politický fakt.*“⁴⁴ Ostatně geopolitika (nebo také „diktát geografie“, jak ji Beneš nazýval) měla velký vliv na Benešovy

⁴² BENEŠ, E., *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1999, s. 197.

⁴³ Tamtéž, s. 197–199.

⁴⁴ Tamtéž, s. 199.

koncepce v období druhé světové války. Polohu Československa mezi Německem a Ruskem pokládal za osudovou.⁴⁵

V rámci svého konceptu poválečného uspořádání Evropy, jednala již od roku 1940 československá exilová reprezentace s polskými emigranty působícími v Londýně o možné spolupráci. Návrhy počítaly s vytvoření aliance, federace nebo konfederace. První oficiální deklarace byla vyhlášena již v listopadu 1940, na ni navazovalo československo-polské komuniké učiněné v Londýně na počátku roku 1942.⁴⁶ Zahrnovalo otázky možné společné zahraniční politiky, národní obrany, hospodářské a finanční záležitosti i návrh na rozvinutí poštovní a telegrafní cítě mezi oběma státy. V případě, že by toto prohlášení nabylo podoby dohody, vznikla by mezi Polskem a Československem *de facto* celní unie.

Sblížení Československa a Polska podporoval i britský premiér Winston Churchill. Bruce Lockhart, který byl jmenován britským zástupcem u československé exilové vlády, dokonce nabádal své nadřízené, aby byli v této otázce aktivnější a vytvoření československo-polské federace prohlásili za jeden ze svých válečných cílů.⁴⁷ Sám Beneš považoval československo-polskou federaci jako jakýsi předstupeň středoevropské federaci, do níž mohlo být zapojeno i obnovené Rakousko. Ve svém díle *Demokracie dnes a zítra* preferoval „organický růst od malého k většímu“, přičemž úspěch takového vývoje podmiňoval dosti dlouhým obdobím míru.⁴⁸

Již v roce 1942 se však ve vztazích československé a polské emigrace objevily první neshody. Podle Zdeňka Fierlingera si polská exilová vláda v čele s generálem Władysławem Sikorskim nárokovala

⁴⁵ HAUNER, M., *Československo v evropské politice – hledání východisek. Beneš, německý problém a Rusko*. In: 1938. Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek. ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (eds.), Praha 2010, s. 71.

⁴⁶ FIERLINGER, s. 46.

⁴⁷ HANAK, H., *President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939–1945*. Historie a vojenství, r. 44, č. 1, Praha 1995, s. 28.

⁴⁸ BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 205.

vedoucí úlohu v připravovaném spolku.⁴⁹ Do československo-polských poměrů navíc zasahoval sovětský faktor, a to prakticky již od vstupu Sovětského svazu do války v červnu 1941. Zde se projevila tradiční animozita mezi Polskem a Sovětským svazem. Polská londýnská vláda měla stále na paměti sovětský útok ze září 1939 a Sověti naproti tomu odmítali podpořit prozatímní polskou vládu, která by nebyla prosovětská. Výraznější sovětský protest přišel v červenci 1942 prostřednictvím sovětského zástupce u exilových vlád Alexandra Bogomolova.

Beneš se zprvu pokoušel sovětskou a polskou stranu sblížit. V telegrafické instrukci Zdeňku Fierlingerovi z 11. ledna 1943 učinil ústupek směrem k Sovětům, protože se odklonil od myšlenky československo-polské konfederace. Místo toho navrhl, aby obě exilové vlády uzavřely spojeneckou dohodu, která by byla vzápětí doplněna podobnou československo-sovětskou smlouvou.⁵⁰ Takto vytvořený systém měl být navázán na britsko-sovětskou smlouvu z 26. května 1942.⁵¹ Fierlinger měl formou neoficiální sondáže zjistit sovětské stanovisko k novému Benešovu návrhu. Prezident však připojil dodatek, který měl uvést poměr obou států na pravou míru. *„A nikdy ať z nás nikdo nezapomene, že nikdy nic neuděláme proti Sovětskému svazu a nespojíme se s nikým proti jeho zájmům, jako tomu bylo vždy až dosud, že však také nechceme býti nikdy ani jeho vazalem, ani jeho nástrojem, a také ne ani jednou kartou v jeho diplomatické nebo jiné hře Zato však chceme býti vždycky jeho věrným a spolehlivým spojencem a opravdovým přítelem.“*⁵²

Zdeněk Fierlinger reagoval na Benešův telegram vzápětí, a to bez konzultace se sovětskou vládou. Na základě vlastních zkušeností ujistil

⁴⁹ FIERLINGER, s. 52.

⁵⁰ *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Díl 1., březen 1939–červen 1943*, NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M. (eds.), Praha 1998, s. 427.

⁵¹ FIERLINGER, s. 74. Beneš vyzdvihl význam britsko-sovětské smlouvy vzhledem k otázce mírového uspořádání. Upřednostňoval co nejrychlejší zapojení Sovětského svazu do demokratického tábora Spojenců a zakotvení jeho role při formování nové Evropy. Pouze tato spolupráce mohla zastavit německou útočnou politiku.

⁵² *Československo-sovětské vztahy. Díl 1.*, s. 428–429.

Beneše, že Sověti po československé vládě nepožadují, aby podřizovala zahraniční politiku jejich zájmům.⁵³ Československý velvyslanec v Moskvě prosazoval myšlenku spojenecké smlouvy se Sovětským svazem jako záruku bezpečnosti Československa prakticky od vstupu této východní mocnosti do války. V rozhovoru se zástupcem lidového komisaře zahraničních věcí Lozovským uznal za možné pozdější přistoupení Polska k takovému paktu.⁵⁴

Československý prezident považoval za nutné zjistit předběžné stanovisko Moskvy k případnému uzavření spojenecké smlouvy ještě před svým odjezdem do Spojených států amerických.⁵⁵ Edvard Beneš proto ještě v polovině března osobně informoval Bogomolova, že upřednostňuje tripartitní smlouvu, tedy se zapojením Sovětského svazu i Polska. Tím by se bilaterální československo-polská dohoda stala zcela zbytečnou. Beneš Bogomolovi rovněž sdělil, že jednání s polskou stranou ustrnula na mrtvém bodě již koncem roku 1942, a proto jej požádal, aby své vládě pro každý případ nastínil také principy československo-sovětské smlouvy. Ta měla obnovovat smlouvu z roku 1935 a zároveň se stát základním kamenem pro budoucí „slovanskou“ politiku.⁵⁶ Navazoval tak na myšlenku, kterou nastínil již v projevu „Rok odčinění Mnichova“ předneseném před Státní radou v listopadu 1942.⁵⁷ Zde vymezil dva základní pilíře poválečného uspořádání. Zaprvé ocenil význam Atlantické charty, jejímiž principy by se státy měly řídit nejen v době války, ale i v době míru. Druhým stavebním kamenem a zároveň opěrným bodem pro vlastní jednání se sovětskými představiteli se pro Beneše stala již zmiňovaná britsko-sovětská smlouva.

Odpovědi se Benešovi dostalo o měsíc později. Bogomolov 23. dubna tlumočil ochotu sovětské vlády uzavřít s Československem smlouvu v duchu britsko-sovětského paktu a zároveň československého

⁵³ Tamtéž, s. 429.

⁵⁴ FIERLINGER, s. 117.

⁵⁵ Tato diplomatická cesta byla naplánována na květen a červen 1943.

⁵⁶ *Československo-sovětské vztahy. Díl 1.*, s. 446–447.

⁵⁷ GEBHART, J. - KUKLÍK, J., *Velké dějiny země Koruny české, sv. XVb., 1938–1945*. Praha 2007, s. 274.

prezidenta vyzval, aby vypracoval návrh této dohody. Co se týče tripartitní smlouvy, Bogomolov ji diplomaticky připustil jako eventuálně možnou, vzhledem k přetrvávajícím sovětsko-polským neshodám ji však nemínil dále konkretizovat.

Ve stejný den však nastala definitivní roztržka mezi Sovětským svazem a polskou exilovou vládou. Německá tisková agentura oznámila nález hromadného hrobu polských důstojníků v Katyni, které měli na jaře 1940 popravit příslušníci sovětské NKVD. Zatímco polská vláda požadovala potrestání viníků, Moskva z masakru obvinila německý wehrmacht, Polsko nařkla z kolaborace s nacisty a přerušila s polským exilem v Londýně diplomatické styky. Sovětské stanovisko o německé vině v té době zastávala většina západních států.⁵⁸ Nejinak tomu bylo i u československé exilové reprezentace.

Podle Milana Haunera však Poláci tím, že odmítli se Sovětským svazem jednat o spolupráci, prokázali, že Stalina odhadli mnohem lépe, než Beneš.⁵⁹ Britský historik Martin D. Brown naopak vyslovil domněnku, že pokud by Beneš o spolupráci o vzájemných vztazích s Moskvou nejednal, mohlo by to mít pro Československo fatální důsledky.⁶⁰

2.2 Cesta do USA

Beneš tedy odjížděl do Spojených států amerických s předběžným sovětským souhlasem pro další jednání o spojenecké smlouvě. Pro cestu si vytyčil několik cílů. Chtěl znát Rooseveltovo stanovisko k transferu sudetských Němců, kontinuitě předmnichovských hranic a především chtěl seznámit amerického prezidenta s připravovanou československo-sovětskou spoluprací. Československý vyslanec ve Spojených státech Vladimír Hurban⁶¹ totiž Beneše již dříve upozornil, že jej některé americké kruhy považují za sovětského mluvčího. Roosevelta chtěl československý

⁵⁸ BROD, T., *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002, s. 144.

⁵⁹ HAUNER, *Československo v evropské politice*, s. 82.

⁶⁰ BROWN, M., D., *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939–1945*, Praha 2008, s. 120.

⁶¹ 25. června 1943 bylo československé vyslanectví v USA povýšeno na velvyslanectví.

prezident přesvědčit o nutnosti spolupráce Spojených států a Sovětského svazu „*pro stabilitu a obnovu Evropy*“.⁶² Sám Beneš se pokládal za prostředníka mezi Východem a Západem, což měly symbolizovat i jeho dvě cesty – nejprve do Washingtonu a vzápětí do Moskvy.

Cestu do Spojených států nastoupil Beneš 6. května 1943 přes Island, Grónsko, Kanadu a New York.⁶³ Do Washingtonu přicestoval Beneš 12. května a ještě týž den byl pozván na večeři do Bílého domu. Za účasti vyslance Hurbana a svého blízkého spolupracovníka Jaromíra Smutného vedl Beneš první rozhovor s Rooseveltem. V důvěrné zprávě, kterou o tomto jednání zaslal Janu Masarykovi do Londýna, vyjádřil uspokojení nad tím, že: „*V poměru k Rusku stojí president na stanovisku, že Rusku je třeba důvěřovat a pokračovat v loajální spolupráci plně i po válce.*“⁶⁴ Oba prezidenti se pak shodli na tom, že za špatný vztah mezi Sovětským svazem a Polskem je odpovědná především polská strana. Beneš v závěru vyjádřil domněnku, že největší chybou by byla opětovná izolace Ruska při reorganizaci poválečné Evropy.⁶⁵

Následující den, tedy 13. května 1943, předstoupil Edvard Beneš před Kongres Spojených států amerických s projevem, ve kterém vyzdvihl roli této zámořské velmoci při vzniku samostatného Československa. Zároveň americké vládě poděkoval za její postup v březnových dnech roku 1939. Neodpustil si však výtku k jednání Francie a Velké Británie v době mnichovské krize, když prohlásil: „*Podle mého tehdejšího názoru Hitlerovy požadavky a útoky proti Československu měly být odmítnuty i za cenu války. My jsme byli připraveni, nikoliv však západní mocnosti ... Podle mého názoru druhá světová válka počala zločinným obsazením Prahy.*“⁶⁶

Záhy po tomto projevu následovala Benešova další schůzka s Rooseveltem a Churchillem. Britský premiér pobýval ve Spojených

⁶² GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 278.

⁶³ BENEŠ, *Paměti II*, s. 184.

⁶⁴ BENEŠ, *Paměti III*, s. 522.

⁶⁵ TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993, s. 149.

⁶⁶ BENEŠ, *Paměti III*, s. 519.

státech, aby s Rooseveltem probral další spojenecký postup. Kromě jiného zde diskutovali otázku poválečného Německa; všichni tři se shodli na tom, že bude potřeba Německo decentralizovat a potrestat válečné zločince.⁶⁷

Je třeba zdůraznit, že o této návštěvě z americké strany neexistují prakticky žádné dokumenty. Musíme se proto spolehnout pouze na Benešovy, Hurbanovy a Smutného poznámky a na oficiální zprávy pro československou vládu v Londýně. Existují proto spory ohledně Benešova prohlášení, jež učinil po návratu ze Spojených států v Londýně. Podle jeho slov ho měl Roosevelt pověřit, aby tlumočil v Moskvě americké stanovisko k budoucnosti pobaltských států a Německa. Je to jeden z mála případů, kdy můžeme Benešova tvrzení porovnat s jinými záznamy. Britská vláda si totiž vyžádala americké vyjádření prostřednictvím svého zástupce ve Spojených státech Edwarda Halifaxe. Ten po rozhovorech s Rooseveltem došel k závěru, že americký prezident sice hovořil s Benešem o možnostech, jak zjistit sovětský postoj, jednání však mělo být vedeno jako Benešova osobní záležitost, a nikoli aby to vypadalo, že jedná z pověření někoho jiného. *„Prezident si prostě myslí, že dr. Beneš by mohl být s to proniknout do tajů ruských úmyslů lépe nežli my [Velká Británie, pozn. aut.] nebo Spojené státy.“*⁶⁸

S tímto názorem však nesouhlasil Benešův tajemník Evžen Táborský, který ve svých vzpomínkách hodnotil Benešovy diplomatické schopnosti. Uvedl, že pokud Beneš jednal se západními státníky demokratických zemí, projevoval se jako skvělý řečník, jenž dlouhé hodiny dokázal debatovat o politice a nakonec své posluchače přesvědčit o svém názoru nebo si alespoň obhájit své činy jako racionální a správné. Tyto schopnosti však přišly zcela vniveč při diskuzích se Stalinem a jeho spolupracovníky. *„...Nehodlal porozumět tomu, že způsob jednání obvyklý ve styku se západním státníkem nepřinese očekávané výsledky*

⁶⁷ BENEŠ, *Paměti II*, s. 190.

⁶⁸ BROD, s. 196.

*při rozhovorech se Stalinem a jeho společníky.*⁶⁹ Přesto měl prý Beneš neustále na mysli, že přes veškerá ujištění a záruky, existuje stále možnost, že Sovětský svaz bude po válce chtít pronikat do Střední Evropy a ovládnout tento prostor. Právě tato částečné nedůvěra byla jedním z hlavních důvodů, proč chtěl Beneš uzavřít smlouvu s východní mocností ještě před skončením války.

2.3 Cesta ke smlouvě

Po návratu ze Spojených států začal intenzivně pracovat na tom, aby získal britský souhlas. Britské ministerstvo zahraničí informoval, že ve Spojených státech získal pochopení pro svou prosovětskou politiku a americká vláda prý dokonce smlouvu považovala za jakýsi vzor pro politiku vůči Sovětskému svazu pro ostatní státy střední a východní Evropy.⁷⁰ Stejně jako v případě údajného Benešova pověření od Spojených států pro jednání s Moskvou britská strana ani tentokrát v pravdivost jeho sdělení nevěřila. Opět si vyžádala americké vyjádření, podle něhož Beneš hovořil pouze o „porozumění“ se Sovětským svazem.⁷¹ Bez dalších dokumentů je však obtížné určit, která strana měla pravdu.

V tomto nedorozumění sehrála značnou roli Benešova přílišná politická sebedůvěra. Není těžké určit, kde se v něm vzala jistota a víra ve vlastní moudrost v oblasti mezinárodní politiky. Na jaře 1939 prohlásil, že německou agresi neuspokojí anexe českých zemí a vytvoření protektorátu označil za předzvěst blížící se války. Když se jeho prognóza naplnila a německá armáda zaútočila na Polsko, neztrácel Beneš svou neochvějnou důvěru v Sovětský svaz, který se sice také zapojil do války proti Polsku, ale podle mínění československého prezidenta se měl nakonec přidat na stranu Spojenců. Později k tomu ve svých pamětech dodal: *„Nedal jsem se, jak patrně, zmásti po Mnichově zdánlivým sblížením Německa se Sovětským svazem [...] Vylučoval jsem od*

⁶⁹ TÁBORSKÝ, s. 26.

⁷⁰ BENEŠ, *Paměti II*, s. 242.

⁷¹ BROD, s. 195.

*počátku možnost, že jakékoli ujednání mezi nimi by mohlo být opravdové nebo jakkoli trvalé. Mohlo býti pouze opatřením přechodné doby a potřeby, diktovaným oportunistickými a taktickými úvahami obou účastněných stran. Bylo mi naopak zřejmo, že v podstatě jde a půjde o nepřeklenutelnou ideovou propast mezi dvěma nesmiřitelnými doktrínami, které se nakonec srazit musí, se všemi důsledky rázu revolučního, jež z toho nezadržitelně vyplynou [...] Očekával jsem tudíž zcela jistě v boji těchto dvou ideologií německo-sovětský konflikt.*⁷²

Po napadení Sovětského svazu Německem tudíž Benešova důvěra ve správnost vlastního úsudku ještě vzrostla. Jednání ve Spojených státech, tak jak jej prezentoval a jak je popsáno výše, považoval za velký úspěch. Po návratu u něj zesílil pocit vlastní důležitosti a nepostradatelnosti pro úspěšnou spolupráci mezi Východem a Západem a více než kdy jindy se stavěl do pozice prostředníka mezi oběma stranami. Tento jeho postoj dokládá i projev, který přednesl po návratu do Londýna. *„Vývoj Spojených států amerických je tak daleko, že přátelskou, nerušenou spolupráci mezi Spojenými státy a Sovětským svazem za války a po válce možno pokládat za naprosto jistou a pevnou. Pokládám si za velkou čest, že na tomto vývoji [...] jsem mohl spolupracovat a vidím v tom službu především naší národní věci.*⁷³

Jedinou překážku uzavření československo-sovětské smlouvy tak Beneš spatřoval v britském postoji, který byl v této věci rezervovaný ze dvou důvodů. *Foreign Office* bral ohledy na vztahy s polskou exilovou vládou a smlouvu vnímal jako politický nástroj namířený právě proti Polsku. Tyto obavy však Beneš hodlal rozptýlit dodatkem, který měl umožnit přístup třetího státu, který měl s Československem nebo Sovětským svazem společné hranice. Druhým argumentem se pro britskou stranu stala tajná klauzule britsko-sovětské dohody z května 1942. Podle slov britského ministra zahraničí Anthonyho Edena

⁷² BENEŠ, *Paměti II*, s. 164.

⁷³ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 215.

obsahovala závazek, že ani jeden ze států nebude po dobu války uzavírat smlouvy s menšími státy.

O existenci tohoto dodatku neměl Beneš nejmenší tušení. Koncem června proto zjišťoval prostřednictvím Bogomolova, jak na tento problém pohlíží sovětská strana. Sovětský velvyslanec nejprve popřel, že by Sovětský svaz došel s Velkou Británií k závazné dohodě. Ještě týž den však Eden, ukázal Benešovi text dohody i se sporným dodatkem.

Bogomolov přiznal existenci dodatku až o týden později, uvedl však, že nedošlo k formálnímu ujednání, a proto se Sovětský svaz necítí touto klauzulí vázán.⁷⁴ Zároveň nabídl Benešovi odložit cestu do Moskvy, což československý prezident přijal.⁷⁵ Beneš cítil značné rozladění, že se o dodatku dozvěděl až nyní, ačkoliv jednání s Moskvou probíhala prakticky od března 1943. Pochybení spatřoval jak na straně Velké Británie, tak Sovětského svazu. Po rozhovoru s Bogomolovem 7. července si dokonce poznamenal: „Měl jsem dojem, že Bogomolov je si vědom, že v celé věci jsem postupoval správně jen já.“⁷⁶ Byl to další důkaz rostoucího Benešova politického sebevědomí. Přesto v této chvíli ustoupil a požádal obě velmoci, aby neshody mezi sebou vyřešily samy, a teprve poté měla pokračovat jednání mezi československou a sovětskou stranou. Otázka smlouvy proto byla zařazena na program jednání konference ministrů zahraničních věcí, která byla naplánovaná na říjen 1943 do Moskvy. Toto nedorozumění mezi československou a sovětskou stranou představovalo první vážnější incident, který narušil Benešovu důvěru v Sovětský svaz. Největší obavu měl z toho, že by se proponovaná smlouva mohla pro Stalina stát nástrojem, kterým chtěl tento závazek vůči Britům porušit.⁷⁷

⁷⁴ Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních. Díl 2., červenec 1943–březen 1945, NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M. (eds.), Praha 1999, s. 22.

⁷⁵ Tamtéž, s. 23.

⁷⁶ Tamtéž, s. 24.

⁷⁷ Československo-sovětské vztahy. Díl 1., s. 526.

Během července a srpna se k věci vyjádřily i československá exilová vláda a Státní rada, které shodně trvaly na tom, aby smlouva byla podepsána. V některých totiž vyvolalo Benešovo rozhodnutí vyčkat, jak dopadne jednání mezi Velkou Británií a Sovětským svazem, obavy, že by k podpisu smlouvy nemuselo dojít.⁷⁸ Beneš však i nadále pokračoval prostřednictvím velvyslance Bogomolova v komunikaci s Moskvou. Chtěl prodiskutovat a dojednat text smlouvy tak, aby byl připraven před jeho odjezdem do Moskvy. Ve svém návrhu vycházel především z již zmíněné britsko-sovětské smlouvy. Konečný text byl dohodnut v říjnu 1943.⁷⁹ Obě strany učinily ústupky. Sověti vypustili paragraf o vzájemné konzultaci v případě nebezpečí a československá vláda souhlasila s prodloužením platnosti smlouvy na dvacet místo původně navrhovaných pěti let.⁸⁰ Beneš tak stihl Edenovi ještě před odjezdem na konferenci ministrů zahraničních věcí ukázat konečnou podobu smlouvy. Ačkoliv ještě několik dní předtím Eden prohlásil, že do Moskvy jede s cílem oddálit její podpis,⁸¹ po shlednutí předloženého textu Benešovi důvěrně sdělil, že proti takto koncipované dohodě nemá námitek.⁸² Stejně stanovisko nakonec britský ministr zahraničí zaujal i v Moskvě, kdy dal souhlas s podpisem smlouvy a s Benešovou návštěvou Moskvy.

Většina historiků se shoduje v tom, že tak zásadní obrat v britském přístupu nemohlo zapříčinit pouze prostudování smlouvy. S hrubými obrysy dohody byl totiž Eden srozuměn již dříve. Kromě postoje Spojených států, které se v této záležitosti prostřednictvím svého ministra zahraničí Cordella Hulla vyjádřily kladně, přičítají tento zvrát především úspěchům Rudé armády. Jak ostatně poznamenal Ivan Majskij v rozhovoru se Zdeňkem Fierlingerem: „*Události na bojišti jsou nejlepšími argumenty.*“⁸³

⁷⁸ Československo-sovětské vztahy. Díl 2., s. 43.

⁷⁹ Československá vláda text odsouhlasila 5. listopadu 1943 a zároveň zmocnila Zdeňka Fierlingera k podpisu smlouvy. GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 286.

⁸⁰ Československo-sovětské vztahy. Díl 2., s. 95.

⁸¹ GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny země Koruny české*, s. 284.

⁸² Československo-sovětské vztahy. Díl 2., s. 97.

⁸³ BROD, s. 211.

3 ČESKOSLOVENSKO-SOVĚTSKÁ SMLOUVA O PŘÁTELSTVÍ, VZÁJEMNÉ POMOCI A POVÁLEČNÉ SPOLUPRÁCI A JEJÍ REFLEXE V TISKU

3.1 Cesta do Moskvy

Schůzka ministrů zahraničních věcí vyřešila neshody mezi Spojenci ohledně československo-sovětské smlouvy. Beneš dostal své pověsti muže přesvědčeného o vlastní nepostradatelnosti na mezinárodním diplomatickém poli, když ve svých pamětech poznamenal: „*Myslím si, že se tudíž nemýlím, soudím-li, že konference v Moskvě byla přímo vyvolána nebo aspoň uspíšena jednáním o naši smlouvu s Moskvou.*“⁸⁴ Opět se zde prokázalo Benešovo politické sebevědomí, které ještě vzrostlo po podpisu samotné smlouvy.

Nyní již nic nebránilo v tom, aby Beneš uskutečnil svou dlouho připravovanou návštěvu Sovětského svazu. Ještě před odjezdem si stanovil témata, o nichž plánoval hovořit se sovětskými představiteli.⁸⁵ Prvním bodem, kvůli kterému tuto cestu vlastně podnikal, byl podpis smlouvy o vzájemné pomoci a poválečné spolupráci. Její text i obsah, jak již bylo řečeno výše, byl dohodnut v předchozích jednáních a konečnou podobu schválila československá vláda 5. listopadu 1943, která zároveň zmocnila velvyslance Fierlingera k jejímu podpisu.

Kromě podpisu smlouvy měl Beneš v úmyslu zjistit sovětský názor na několik ožehavých otázek, které již diskutoval s americkým prezidentem Rooseveltem během své návštěvy Spojených států. Především jej zajímal případný sovětský postup vůči poraženému Německu a jeho satelitním státům – zejména Maďarsku. U Beneše vyvolal osud těchto dvou států zájem i kvůli faktu, že na základě mnichovské dohody a vídeňské arbitráže jim bylo Československo v roce 1938 nuceno odstoupit svá území v pohraničí. Právě mnichovská dohoda, transfer německého a maďarského obyvatelstva, případně

⁸⁴ BENEŠ, *Paměti II*, s. 244

⁸⁵ *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 111–112.

válečné reparace, se staly dalšími body pro nadcházející jednání. Beneš již předem stanovil československé podmínky pro příměří s Německem a Maďarskem a hodlal je v Kremlu předložit k diskuzi. Beneše zajímal i sovětský postoj k dalším státům, které v probíhající válce stály na německé straně – Rakousku, Rumunsku, Jugoslávii a vichistické Francii.

Spolu s již zmíněnou smlouvou s sebou Beneš na jednání vzal i dvě memoranda: o vojenské a hospodářské poválečné spolupráci, k jejichž podpisu mělo v Moskvě také dojít. Prezident měl v úmyslu nastínit Stalinovi svou vizi režimu, který chtěl vybudovat v obnoveném Československu, a způsob, jak se hodlal vypořádat se slovenskými kolaboranty. Posledním, neméně důležitým tématem, byl postoj Sovětského svazu vůči Polsku a možnosti spolupráce v rámci „slovanské politiky“, jejíž byl Beneš přesvědčeným zastáncem.

Do Sovětského svazu ho doprovázeli jeho tajemník Eduard Táborský, Jaromír Smutný, který *de facto* zastával post prezidentova kancléře, generál Antonín Hasal a vyslanec Jaroslav Kraus. Delegace odletěla z Londýna 23. listopadu 1943. První zastávkou se stala britská letecká základna v Habanyiah v Iráku. Československá výprava zde musela pobýt osm dní. Zdržení zdůvodnili Sověti nepříznivým počasím, které v té době panovalo v okolí Moskvy. Historik Milan Hauner je přesvědčen, že špatné povětrnostní podmínky byly jen záminkou, jak Beneše udržet stranou od konference v nedalekém Teheránu. Československý prezident totiž projevil přání schůzku navštívit; proti tomuto záměru se však postavil nejen Sovětský svaz, ale i Velká Británie.⁸⁶ Toman Brod k tomu nabízí ještě další vysvětlení. Podle něj nechtěl Stalin, který se právě nacházel v Teheránu, připustit, aby Beneš do Moskvy přijel za jeho nepřítomnosti.⁸⁷

Sovětský vůdce vyslal na iráckou půdu delegaci, která měla Beneše do Moskvy doprovázet a v jejímž čele stáli zástupce lidového komisaře zahraničních věcí Kornejčuk a československý velvyslanec

⁸⁶ BENEŠ, *Paměti II*, s. 257.

⁸⁷ BROD, s. 218.

v Moskvě Fierlinger. Kromě nich přicestoval i plukovník Heliodor Píka a člen Státní rady dr. Bohuslav Vrbenský, kteří měli s Benešem prodiskutovat postavení československých jednotek v Sovětském svazu a jejich další organizaci. V Habanyiah mohl Beneš při rozmluvách s Kornejčukem připravit program jednání v Moskvě a zároveň získat předběžné sovětské stanovisko k otázkám, jak byly popsány výše. Rozhovory se točily kolem jednoho ústředního tématu a tím byl vztah Sovětského svazu k Polsku. Beneš tak ještě před samotným příjezdem do Moskvy dospěl k závěru, že možnost obnovit diplomatické styky mezi oběma zeměmi se stala minulostí, stejně jako plány na tripartitní smlouvu mezi Československem, Sovětským svazem a Polskem.⁸⁸

V době, kdy Beneš se svými spolupracovníky cestovali na východ, zoslal Hubert Ripka telegrafickou cirkulární depeši československým zastupitelským orgánům, v níž je informoval o smlouvě, kterou se Beneš chystal podepsat. V úvodu zdůraznil, že iniciativa k uzavření spojenecké dohody se Sovětským svazem vyšla od československého prezidenta,⁸⁹ smlouva tudíž nebyla výrazem sovětské imperiální politiky. Naopak, podle Ripkova soudu měla sloužit evropským zájmům, zvýšit vojenskou i politickou bezpečnost Československa, což mělo díky paragrafu o vzájemném nevměšování se do vnitřních záležitostí platit i pro případné nebezpečí ze strany Sovětského svazu. Dokument měl zároveň eliminovat možnost vzniku protisovětských aliancí a naopak vytvořit podmínky pro intenzivnější spolupráci mezi Východem a Západem. Ripka zdůraznil, že smlouva navazuje na československo-sovětskou dohodu z roku 1935. V depeši seznámil československé diplomatické zástupce také s chystanými memorandy o poválečné hospodářské a vojenské spolupráci.⁹⁰

Československá delegace se následně z britské základny vydala letecky do Baku, odkud vlakem pokračovala přes Stalingrad až do Moskvy. Sověti naplánovali pro Beneše zastávku ve Stalingradu, který

⁸⁸ *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 119.

⁸⁹ Tamtéž, s. 114.

⁹⁰ Tamtéž, s. 115–116.

v zimě toho roku dokázal odrazit silnou německou ofenzívu. Návštěva Stalingradu měla nepochybně československé zástupce přesvědčit jak o „hrdinném boji sovětského lidu“, který ze zázemí podporoval a zásoboval Rudou armádu, tak o jeho statečnosti a obětavosti. V projevu *Na cestě k vítězství* z 3. února 1944 se Beneš k této návštěvě vrátil. Vzpomínal na noční procházku rozbořeným městem, na rozhovor se starostou města, který mu ukázal dům, ve kterém zajali generála Pauluse.⁹¹ Eduard Táborský přirovnal tuto přehlídku sovětských úspěchů k Potěmkinovým vesnicím, jež Sověti Benešovi ukázali, aby jej „zachytili pevněji do svých sítí“. Jak Táborský poznamenal, dosáhli úspěchu, jenž předčil všechna jejich očekávání.⁹²

Do Moskvy Beneš se svým doprovodem přijel 11. prosince 1943. Československému prezidentovi se dostalo vřelého přivítání, které odpovídalo návštěvě hlavy státu. Na moskevském vlakovém nádraží na něj čekali čelní představitelé Sovětského svazu – Molotov, Kliment Vorošilov, Maxim Litvinov i Ivan Majskij. Součástí oficiálního programu byla i přehlídka čestné stráže. „*Vzduch byl mrazivý, ale atmosféra plná vřelé upřímnosti.*“⁹³ Těmito slovy vystihl historik Toman Brod náladu, jež panovala po celou dobu Benešovy moskevské návštěvy.

V den, kdy československá delegace přijela do Moskvy, se podávala večeře v Kremlu, již se účastnili všichni vedoucí představitelé Sovětského svazu v čele se Stalinem. Smutný později o tomto setkání informoval československé ministerstvo zahraničí v Londýně. Ústředním bodem těchto rozhovorů se logicky stala spojenecká smlouva, jejíž podpis byl naplánován na druhý den, tedy 12. prosince.⁹⁴ Samotná smlouva byla podepsána v Molotovově pracovně v Kremlu, kde opět podle Smutného slov zavládla „srdečná atmosféra“.⁹⁵

⁹¹ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 375–376.

⁹² TÁBORSKÝ, E., *Beneš and the Soviet*, Foreign Affairs, r. 27, č. 2, 1949, s. 310.

⁹³ BROD, s. 220.

⁹⁴ *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních. Díl 2.*, s. 128.

⁹⁵ Tamtéž, s. 132.

3.2 Smlouva

Již v úvodu dohody bylo stanoveno, že navazuje na smlouvu z roku 1935 mezi Československem a Sovětským svazem a že ji má pozměnit a doplnit. Zároveň znovu potvrzovala dohody sjednané během procesu uznání československé exilové vlády Sovětským svazem a vyjádřené ve smlouvě z července 1941 podepsané v Londýně. Obě signatářské země se zavázaly vzájemnou vojenskou i jinou pomocí v probíhající válce proti Německu a jeho evropským spojencům. Zároveň odmítly vyjednávat s těmito státy o příměří nebo uzavírat mírové smlouvy bez předchozí vzájemné dohody. V návaznosti na zmiňovanou spojeneckou smlouvu z roku 1935 si Československo a Sovětský svaz přislíbily veškerou možnou pomoc v případě, že by v poválečné době pokračovala německá agresivní politika vůči východu (*Drang nach Osten*).⁹⁶

Smlouva dále vymezovala těsnou a přátelskou spolupráci obou zemí, přičemž musela být respektována jejich svrchovanost, nezávislost a zásada nevměšování se do vnitřních záležitostí druhého státu. V mezinárodním měřítku se Československo i Sovětský svaz zřekly vstupu do koalicí, které by byly namířeny proti jednomu z nich.⁹⁷ Výměna ratifikačních listin měla proběhnout ještě v Moskvě, a to co nejdříve. Smlouva platila na dvacet let, po uplynutí této doby měla být prodloužena vždy na pět let.⁹⁸

Ke smlouvě byl připojen ještě protokol, který umožňoval přístup třetího státu, jenž by měl s Československem nebo se Sovětským svazem společné hranice. V takovém případě by pak smlouva nabyla podoby tripartitní dohody. Doplnění smlouvy o zmíněný protokol bylo především Benešovou zásluhou. Tímto krokem chtěl zmírnit kritické

⁹⁶ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 480.

⁹⁷ Beneš dosáhl během předchozího jednání vyjmutí formulace „přímo či nepřímo“, čímž eliminoval možnost zneužití tohoto článku. *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 95.

⁹⁸ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 481.

projevy některých západních (především britských) státníků, kteří ve smlouvě viděli nástroj sovětské protipolské politiky.⁹⁹

Po podpisu smlouvy se státníci přesunuli do moskevského divadla, kde ve Stalinově soukromé lóži pokračovali v politických rozhovorech. Jejich záznam pořídil opět Jaromír Smutný. Beneš hovořil především o dlouhých jednáních s polskou exilovou vládou, která však nakonec k žádné definitivní dohodě nevedla. Přiznal Stalinovi, že vztahy mezi československou a polskou reprezentací jsou chladné a že se po smrti generála Sikorského nenašla silná vůdčí osobnost, jež by dala polské diplomacii jasný směr. Polský exil se podle Beneše tehdy skládal spíše ze skupin, které mezi sebou navzájem soupeřily o vedoucí postavení.¹⁰⁰

Během Benešovy návštěvy Moskvy proběhla řada dalších jednání, zejména s Vječeslavem Molotovem. Na první schůzce po podpisu smlouvy mu československý prezident nejprve poděkoval za jeho příspěvek k uskutečnění této dohody.¹⁰¹ Kromě jiného diskutovali o otázce Německa. Beneš předestřel svou myšlenku transferu Němců, s jejímiž hrubými obrysy byli již Sověti srozuměni. Prezident lidovému komisaři zahraničních věcí vysvětlit svůj úmysl zabrat po odsunu německý majetek, a nahradit tak válečné reparace, které by v tom případě po Německu nebyly požadovány.¹⁰² Stejný postup pak československý prezident žádal i vůči Maďarsku. Výsledkem této schůzky bylo „Memorandum československé vlády o transferu Němců a Maďarů z Československa“ s datem 14. prosince 1943. Na jeho základě si například československá vláda ponechala „*právo stanovit, kteří Němci mohou obdržeti nebo si zachovati československé občanství*“.¹⁰³ Hlavní část transferu měla být provedena do dvou let od konce války.

Následující porady se týkaly již zmíněných memorand o válečné a hospodářské spolupráci, která Beneš vypracoval ještě před příjezdem do

⁹⁹ Tamtéž, s. 482.

¹⁰⁰ *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 121–122.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 134.

¹⁰² Tamtéž, s. 139.

¹⁰³ Tamtéž, s. 145.

Moskvy. V otázce vojenské spolupráce Beneš požadoval, aby byli všichni českoslovenští vojáci, kteří v té době spadali pod sovětské velení, uvolněni do československé armády. V poválečném období pak souhlasil se standardizací vojenské výstroje a přizpůsobením československé zbrojní výroby potřebám obou zemí.¹⁰⁴ Jako žádoucí označil Beneš také hospodářskou spolupráci. Nechtěl navazovat na předválečný stav, kdy bylo Československo v dodávkách surovin odkázáno na západní země. Upřednostňoval také, aby obnovená republika dělila svůj zahraniční obchod rovnoměrně mezi Východ a Západ.¹⁰⁵

Československý prezident si však pro moskevskou návštěvu vytyčil ještě jeden cíl. S tím, jak se východní fronta blížila do střední Evropy, vzrůstaly Benešovy obavy ohledně sovětských úmyslů v této oblasti. Snažil se Stalina přimět, aby se vyjádřil k postupu v osvobozených zónách. Požadoval, aby tato území byla okamžitě předána do rukou civilní československé správy.¹⁰⁶ Vypracoval proto další memorandum o nárocích Československa po uzavření příměří, ve kterém tento požadavek formuloval. Zopakoval zde i zásadu transferu německého a maďarského obyvatelstva a prohlásil, že Československo bude národním státem Čechů a Slováků.

V rozhovoru s Molotovem zmínil Beneš citlivou otázku slovenských kolaborantů. Po válce plánoval rozsáhlou decentralizaci Československa s tím, že byl ochoten Slovákům poskytnout mnohem lepší postavení, než jaké zaujímali v období první republiky. Současně však zdůraznil, že československá vláda bude muset vůči kolaborantům postupovat razantně. Sověti však k tomuto tématu přistupovali zdrženlivě. Kdykoliv jej Beneš nadnesl, odmítali se vyjadřovat s odůvodněním, že se jedná o vnitřní záležitost Československa a že Sovětský svaz se zavázal do těchto věcí nezasahovat.¹⁰⁷ Tímto jednáním se Sověti snažili získat jeho důvěru. Výsledkem bylo, že Beneš v jednom rozhovoru s Molotovem sám

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 150.

¹⁰⁵ Tamtéž.

¹⁰⁶ GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 290.

¹⁰⁷ BROD, s. 236.

požádal o Sověty pomoc s potrestáním slovenských kolaborantů.¹⁰⁸ Projevila se zde jeho vlastní iniciativa, která ze Sovětů smývala nařčení z imperialistické politiky.

O jednáních v Moskvě podal Edvard Beneš zprávu československému ministerstvu zahraničních věcí v Londýně. Ve svém telegramu mluvil o harmonii, přátelství a srdečnosti, které zavládly mezi československou delegací a sovětskými představiteli. Přiznal, že výsledky této návštěvy předčily jeho očekávání. Měl jistě na mysli dohodu o postupu na osvobozeném území. Znovu ujišťoval exilovou vládu o tom, že Sověti neměli žádný zájem o vnitřní záležitosti republiky. „*V celém jednání nebylo jediné příležitosti, kde by nezdůraznili, když to bylo vhodné, že naše vnitřní věci se jich netýkají a nebudou v nich pokračovat.*“¹⁰⁹

Kvůli řešení otázek domácí politiky a poválečného uspořádání republiky se Edvard Beneš v Moskvě setkal s československými komunisty. Vedoucí postavení v moskevském křídle komunistické strany zaujímal Klement Gottwald. S prezidentem se shodli na tom, že by po válce mělo dojít k redukci stranického systému a dohodli se na systému Národní fronty. V jejím rámci by působil blok tří nejsilnějších stran – komunisté, sociální demokraté a národní socialisté. Vedle tohoto vedoucího uskupení měly být k Národní frontě přidruženy ještě katolická a rolnická strana.¹¹⁰ Beneš navrhl, aby se tři nejsilnější socialistické strany sloučily v jeden socialistický blok. Gottwald se však proti tomu postavil, protože komunistická strana, jako nejsilnější z nich, by rázem přišla o své postavení a vliv.¹¹¹

Československý prezident také nabídl komunistům účast v exilové vládě a ve Státní radě v Londýně. Ti však odmítli s odůvodněním, že se do vlády zapojí až v osvobozeném Československu. Klement Gottwald

¹⁰⁸ Československo-sovětské vztahy. Díl 2., s. 151.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 173.

¹¹⁰ BRANDES, D., *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, Praha 2003, s. 386.

¹¹¹ GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 299.

v souvislosti s tím požadoval vytvoření nové vlády ihned po skončení války. Zároveň si nárokoval dvě klíčová ministerstva – obrany a vnitra.¹¹² S tímto návrhem Beneš předběžně souhlasil. Komunisté se kromě toho domáhali zesílení domácího odboje a podpory partyzánského hnutí. Stejný požadavek ostatně vznesli i sovětsí představitelé v čele se Stalinem. Beneš se bránil jak rozšíření sabotáží, které by podle jeho názoru stejně jako v případě atentátu na Heydricha vedly k tvrdým trestům, tak i partyzánské válce. Oponoval tím, že v Československu není terén vhodný pro tento způsob odboje.¹¹³ Přesto však přislíbil, že se pokusí československé občany vyburcovat k akci.

Před odjezdem zpět do Velké Británie vyznamenal Edvard Beneš sovětské i československé vojáky (například generála Ludvíka Svobodu). K výměně ratifikačních listin ke smlouvě o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci došlo 22. prosince 1943 v Kremlu.¹¹⁴ Téhož dne ještě prezident promluvil k novinářům. Smlouvu zasadil do systému obecné bezpečnosti, kterému, jak věřil, nezpůsobí žádné potíže, ba naopak dobře jej doplní. *„Československo je v zeměpisné situaci zvláště nebezpečné. Jsme první na ráně při útoku a jsme poslední v řadě při osvobozování. Jsme ve válce o rok déle než ostatní mocnosti a válka pro nás zřejmě skončí později než pro ostatní. Naše soustava bezpečnosti musí tudíž býti zvláště silná a dalekosáhlá.“*¹¹⁵

Do Londýna se s československou delegací vracel i nový sovětský velvyslanec Lebeděv, který nahradil nemocného Bogomolova. Během zpáteční cesty se ještě Beneš v Teheránu setkal s Winstonem Churchillem a v Alžíru s představitelem francouzského zahraničního odboje Charlesem de Gaullem. Oba chtěl zpravit o výsledcích své moskevské návštěvy.¹¹⁶

¹¹² Tamtéž, s. 298.

¹¹³ *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 178.

¹¹⁴ FIERLINGER, s. 195.

¹¹⁵ *Spolupráce mezi východem a západem*, Čechoslovák, 7. 1. 1944.

¹¹⁶ *Československo-sovětské vztahy. Díl 2.*, s. 190.

Prezident odjížděl z Moskvy s upokojením a s pocitem, že Československo zajistil jak proti německému nebezpečí v podobě *Drang nach Osten*, tak i před sovětským pronikáním do střední Evropy a komunizací republiky. Eduard Táborský ve svých vzpomínkách na Beneše poznamenal: „V prosinci 1943 a ještě několik dalších měsíců potom Beneš pevně věřil, že vztahy mezi Československem a Sovětským svazem jsou, stejně jako vztahy mezi ním a československými komunisty, znamenité, a že ať už jinde dojde k čemukoli, vyjde jeho země z válečného vraždění a z nacistické okupace jako bašta demokracie ve východní části střední Evropy, jak byla mnohými často v předválečných dobách nazývána.“¹¹⁷

3.3 Reflexe smlouvy v exilovém tisku

Aby bylo možné analyzovat ohlas československo-sovětské smlouvy v tisku, je třeba se nejprve podívat, jak ji veřejnosti prezentovali samotní českoslovenští představitelé.¹¹⁸ Záhy po jejím podepsání přednesl státní sekretář Hubert Ripka ve Státní radě v Londýně projev, v němž ocenil význam smlouvy.¹¹⁹ Ripka ve svém referátu poznamenal, že exilová vláda tímto aktem zajistila nejen bezpečnost a nezávislost vlastní země, ale také Evropy jako celku. Připomněl existenci podobné dohody mezi Československem a Sovětským svazem z roku 1935, podotkl však, že vzhledem k válečným okolnostem bylo třeba vyjádřit vztahy mezi těmito dvěma státy novou smlouvou, která bude lépe přizpůsobena současné mezinárodní situaci.

Ripka vyzdvihl zejména článek zavazující ke spolupráci vůči německé agresi, a tak k definitivnímu zastavení politiky *Drang nach Osten*. Toho prý lze dosáhnout jen těsnou spoluprací malých středoevropských národů se Sovětským svazem, který z druhé světové války vyjde jako vítěz a jedna z nejsilnějších mocností, prohlásil. Síla

¹¹⁷ TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 202.

¹¹⁸ Československá exilová vláda oficiálně zveřejnila text smlouvy v květnu 1944. *Úřední věstník československý*, 11. 5. 1944.

¹¹⁹ Projev přednesený před Státní radou 15. prosince 1943. Viz. RIPKA, H., *The Soviet-Czechoslovak Treaty*, Londýn 1943.

Sovětského svazu podle Ripky neměla vycházet z teritoriální rozlehlosti nebo ohromného počtu obyvatel, nýbrž z nekonečného vojenského potenciálu, rostoucích hospodářských prostředků a ze sociální prosperity jeho schopných občanů.

Československo-sovětská smlouva měla upevnit spolupráci mezi Východem a Západem a zároveň posílit mezinárodní důvěru mezi Spojenci. Vyvracela také výhrady těch, kteří se obávali sovětského vlivu ve střední Evropě a jejího bolševizování. Ripka také naznačil další směr československé zahraniční politiky. Měla jí být spolupráce s dalšími zeměmi střední a jihovýchodní Evropy. Tato kooperace měla být založena na svobodě a nezávislosti všech zúčastněných států, spolupráci se Sovětským svazem, stejně jako na přátelských vztazích se západními zeměmi. V úvahu však podle Ripky přicházely jen ty státy, které byly po válce osvobozeny, nepočítal tedy se zapojením vlád kolaborujících s nacisty. Výjimku představovalo Rakousko, jehož nezávislost měla být po válce obnovena. Samozřejmostí se pak stávala nejen politická, ale i ekonomická součinnost těchto zemí.¹²⁰

Ripka viděl ve smlouvě první krok k těsnější spolupráci zemí střední a jihovýchodní Evropy, zejména Československa s Polskem, která měla být opřena o Sovětský svaz i Velkou Británii. Zároveň deklarovala přání skoncovat s německým *Drang nach Osten*, a zajistit tak trvalý mír na kontinentě. „Československo-sovětská smlouva je bezesporu jedním z nejcennějších a nejtrvalejších pilířů nového míru a bezpečnosti, jež budou výsledkem vítězství Spojenců v této válce. Proto je nepochybně přijímána všemi, kteří upřímně věří, že tato válka nebyla vedena zbytečně,“ *pronesl*.¹²¹ Jeho projev se na veřejnost dostal prakticky záhy, a to prostřednictvím týdeníku *Čechoslovák*.¹²²

Zpravodaj Státní rady, který vycházel čtvrtletně, přinesl podrobnější popis zasedání, na němž Hubert Ripka svůj referát přednesl. Předseda

¹²⁰ Tamtéž, s. 18.

¹²¹ Tamtéž, s. 21.

¹²² *Podstatné zvýšení naší bezpečnosti*, Čechoslovák, 17. 12. 1943.

Státní rady vyslanec dr. Prokop Maxa v úvodní řeči dokonce nazval tuto schůzi „nejpamátnejší a nejvýznamnější ze všech, jež Státní rada konala od podzimu roku 1940, kdy ji svým dekretem zřídil prezident republiky“.¹²³ Zároveň podotkl, že spolupráce mezi Edvardem Benešem, vládou a Státní radou dosud nebyla tak těsná a jednomyslná jako v době vyjednávání o zmíněné smlouvě. Po úvodním slovu následoval již zmíněný Ripkův projev, který neustále přerušoval hlučný potlesk členů Státní rady. Největší potlesk sklidily pasáže, v nichž Ripka vzdával díky Benešovu neúnavnému úsilí i jeho historické úloze v této věci. Státní rada se usnesla na textu poděkování, které bylo Benešovi zasláno do Moskvy. Kromě něj obdrželi blahopřání i Molotov a Kalinin.¹²⁴

Beneš, který v této době ještě pobýval v Moskvě, ještě před svým odjezdem hovořil do moskevského rozhlasu o významu právě podepsané smlouvy a jeho bezprostředních pocitech a dojmech.¹²⁵ Návštěvu Sovětského svazu označil za symbolickou a historickou. Vracel se k věčnému tématu Mnichova, jež v něm nepochybně zanechalo hluboké stopy. Trochu nepatřičně mohla působit Benešova definice této cesty jako výraz pokračování československé historie posledních staletí. V tomto ohledu připomínal rusofilství zakotvené v národní tradici a vyjádřené v dílech Josefa Dobrovského, Františka Palackého, Františka Ladislava Riegra, ale i Tomáše G. Masaryka.

V návaznosti na toto tvrzení Beneš dodal: „*Cesta je mi samozřejmým důsledkem, logickým závěrem a vývojovým dokončením naší politiky celého století, umožněným právě jen ruskou revolucí z poslední války, skvělým upevněním sovětského státu¹²⁶ a dnešními jeho velikými úspěchy válečnými v plném spojení s Velkou Británií a Spojenými státy. Je to významný krok naší trvalé budoucí mezinárodní*

¹²³ Státní rada k československo-sovětské smlouvě o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci ze dne 12. prosince 1943, Zprávy Státní rady.

¹²⁴ Tamtéž.

¹²⁵ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 223-230.

¹²⁶ Benešovy politické koncepce byly silně ovlivněny jeho studiem socialistického hnutí, francouzskou i ruskou revolucí. Předpokládal, že revoluční éra Sovětského svazu již skončila a že nastoupil cestu sociálně demokratické politiky.

*politiky, doplňující evropskou politiku Velké Britannie a Sovětského svazu, vyjádřenou anglo-sovětským paktem,[...] a potvrzenou posledními konferencemi v Moskvě a na Blízkém Východě.*¹²⁷

Obsah smlouvy, jak Beneš ujišťoval, schválila mimo jiné i konference ministrů zahraničních věcí tří mocností v Moskvě. Význam smlouvy shrnul Beneš do čtyř bodů: Československo mělo na jejím základě vést společně se Sovětským svazem válku proti Německu, uplatněním této dohody měly prohloubit hospodářské vztahy mezi oběma zeměmi, smlouva signatáře zavazovala k nevměšování se do vnitřních záležitostí druhého státu a konečně věřil, že spojení se Sovětským svazem zabrání opakování Mnichova. Beneš skutečně doufal, že touto smlouvou zajistil Československu obnovu v předmnichovských hranicích, nezávislost a klíčové postavení mezi státy střední Evropy. Byl přesvědčen, že „[...] Československo je na správné cestě a ve správném táboře: na cestě a v táboře válečného vítězství a vítězného míru“.¹²⁸

Tentýž den, kdy československý prezident uskutečnil svůj rozhlasový projev, informovaly o uzavření československo-sovětské smlouvy také moskevské *Československé listy*. Kromě znění samotné smlouvy přinesly proslovy Beneše a Kalinina přednesené po jejím podpisu. Beneš zopakoval, že tato dohoda zakončila dvacetileté úsilí československé diplomacie o zajištění národa před německým imperialismem.¹²⁹ Československý historik Zdeněk Nejedlý, který v roce 1939 emigroval do Sovětského svazu, se stejně jako Beneš ve svém článku vrátil k československému rusofilství, širokým sympatiím svého národa k Sovětskému svazu, jenž (na rozdíl od západních demokracií) není veden egoistickými zájmy. Věřil, že „jako spojenci a přátelé nejmohutnějšího i nejpokrokovějšího státu světa nebudeme tak malí,

¹²⁷ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 225.

¹²⁸ Tamtéž, s. 230.

¹²⁹ *Veliká událost v české historii*, Československé listy, 21. 12. 1943.

*slabí a bezvýznamní, aby s námi mohlo být zahráváno tak, jako bylo s námi zahráváno v r. 1938“.*¹³⁰

Dr. Vrbenský, člen československé delegace, která přijela do Moskvy z Londýna, hovořil ve svém článku *Tradiční přátelství znovu dotvrzeno* o nutnosti zesílení domácí rezistence, jež by urychlila osvobozovací akce a dodal: „*Není pochyby o tom, že uzavření smlouvy se Sovětským svazem se stane popudem k novému rozmachu našeho národně-osvobozenického boje v naší vlasti, že ještě pevněji se semkne bojová jednota našeho lidu, že ještě rozhodněji bude veden boj, aby se přiblížil den naší svobody.*“¹³¹

V *Československých listech* vyjádřil svůj postoj i velvyslanec Zdeněk Fierlinger. Jako prakticky všichni, kteří se po uzavření smlouvy vyjadřovali k jejímu významu, i on připomněl mnichovské dny. Vyčetl západním mocnostem, že se nedokázaly postavit za zájmy Československa, neboť jejich problémy „*jsou obráceny v jiném směru a že jsou značně vzdáleny všem středoevropským problémům*“.¹³² Do protikladu uvedl živý zájem sovětských občanů o československou věc, identitu kulturních a politických tradic.

Fierlinger popřel, že by někdy v budoucnu Československo odmítlo vliv západních demokracií, naopak projevil vděčnost Velké Británii, která československému exilu poskytla značnou pomoc v jeho zápase o obnovu vlády a republiky. Přesto charakterizoval československo-sovětské přátelství jako klíčové pro zajištění bezpečnosti republiky. „*Dnešní válka ukázala nám však současně, že můžeme trvale zabezpečit svou samostatnost jen v nejtěsnějším svazku s naším východním sousedem, jehož politika nasvědčuje tomu, že je prostá jakýchkoliv imperialistických a kolonizačních choutek. Právě tato tvořivá a pevná politika SSSR nám pomůže vyřešit veškeré naše středoevropské*

¹³⁰ *Tradiční přátelství znovu dotvrzeno*, Československé listy, 21. 12. 1943.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² *Několik poznámek k naší smlouvě*, Československé listy, 21. 12. 1943.

*problémy.*¹³³ Do těchto problémů Fierlinger zahrnul i vyřešení národnostní otázky, tzn. transfer Němců a Maďarů žijících na území Československa. Smlouvu Fierlinger analyzoval také ze sovětského hlediska, když vysvětloval, že si Sovětský svaz nemůže dovolit, aby se sousední státy staly součástí nějakého protisovětského uskupení, bránily jeho stykům se západní Evropou nebo narušovaly jeho dopravní spojení na západ.

Otázkou významu smlouvy pro Sovětský svaz se zabýval i československý exilový tisk v Londýně. Hubert Ripka vyzdvihl silné hospodářství, kterým v předválečné době Československo disponovalo a jehož spolupráce byla ve smlouvě Sovětskému svazu nabídnuta. Zároveň konstatoval, že dohoda přispěla k zajištění Sovětského svazu před německou agresí a zároveň zaručovala, že se v sousedství východní mocnosti nevytvoří protisovětský blok. Tím, že silný stát, jakým Sovětský svaz v té době bezesporu byl, uzavřel smlouvu s exilovou vládou malé středoevropské země, projevil podle Ripky silnou víru „*v životnost Československé republiky a v její důležité mezinárodně politické postavení, je to projev hlubokého, opravdového přátelství Sovětského svazu k našemu národu, jakož i důvěry sovětské vlády v politiku československé vlády vedenou presidentem Benešem*“.¹³⁴

V závěru roku 1943 promluvil do moskevského rozhlasu Klement Gottwald. V projevu vyslovil domněnku, že Československo bude po válce díky smlouvě zajištěno zvenčí, a tak se bude moci soustředit na své vnitřní záležitosti a konsolidovat republiku. Metaforicky nově definovaný svazek přirovnal k „*slovanské lípě [která, pozn. aut.] se opírá o mohutné, ruské slovanské dubisko*“.¹³⁵

Prokop Maxa označil smlouvu za velký úspěch zahraničního odboje a znovu zdůraznil její značný význam pro bezpečnost Československa i

¹³³ Tamtéž.

¹³⁴ *Podstatné zvýšení naší bezpečnosti. Význam smlouvy pro Sovětský svaz*, Čechoslovák, 17. 12. 1943.

¹³⁵ *Naše národní a státní loď našla bezpečný přístav. Rozhlasový projev poslance Kl. Gottwalda do vlasti, pronesený dne 26. prosince 1943*, Československé listy, 31. 12. 1943.

Evropy. Poválečné mírové uspořádání mělo být formováno za spolupráce malých a velkých států, které měly navzájem respektovat vlastní státní samostatnost.¹³⁶ Některé příspěvky vyzdvihovaly již samotnou účast presidenta Beneše při závěrečném podpisu smlouvy, čímž ještě vzrostla její důležitost.¹³⁷ Ke stejnému závěru dospěl i sovětský tisk. Československá exilová periodika se samozřejmě zajímala i o to, jaký ohlas vzbudila smlouva ve spojeneckém táboře. Sovětský tisk popsal přátelskou atmosféru uzavření smlouvy jako odraz „*srdečné upřímnosti a vzájemného porozumění*“.¹³⁸

Londýnský *Čechoslovák* přinesl výňatky z periodik americké a britské provenience. Uzavření smlouvy se podle něj setkalo s pozitivním ohlasem. Britský tisk dokonce apeloval na ostatní státy střední a jihovýchodní Evropy, aby se k paktu připojily. Protokol připojený ke smlouvě totiž chápal jako přímou výzvu k přistoupení Polska. Z článků, jež *Čechoslovák* citoval, nebyly patrné dřívější obavy z možného rozdělení střední Evropy na sféry vlivu. Ty podle *News Chronicle* rozptýlila již moskevská konference ministrů zahraničních věcí. Newyorský deník *Times* smlouvu uvítal jako „*praktické uplatnění politiky dobrého sousedství v ožehavé části Evropy*“,“¹³⁹ čímž Československo a Sovětský svaz učinily první krok ke stabilizaci poválečné střední a východní Evropy.¹⁴⁰

Václav Nosek, člen Státní rady a jeden z mála členů KSČ, jenž si za svůj azyl v době války vybral Londýn, na druhou stranu vyzdvihl význam situace v protektorátu. Ocenil jeho obyvatele, jejichž značná většina se nenechala zviklat ke kolaboraci s okupační mocí, čímž bylo vůbec možné o podobné smlouvě s jednou ze spojeneckých velmocí jednat. Podle něj tím Čechoslováci doma dali najevo, že stojí za svou exilovou vládou a jejími činy.¹⁴¹ Exilový tisk se velice často obracel

¹³⁶ *Čs. -sovětská spojenecká smlouva*, *Čechoslovák*, 17. 12. 1943.

¹³⁷ *Několik moskevských dojmů*, *Čechoslovák*, 14. 1. 1944.

¹³⁸ *Ohlas sovětského tisku*, *Československé listy*, 21. 12. 1943.

¹³⁹ *Ohlas smlouvy v britském a americkém tisku*, *Čechoslovák*, 17. 12. 1943.

¹⁴⁰ *Československo-Sovětská smlouva v zahraničním tisku*, *Československé listy*, 31. 12. 1943.

¹⁴¹ *Velké perspektivy ČSR*, *Čechoslovák*, 24. 12. 1943.

k občanům protektorátu, respektive deklaroval jejich souhlas se smlouvou. Dr. Vrbenský v již zmiňovaném článku *Tradiční přátelství znovu potvrzeno* charakterizoval uzavřenou dohodu jako výsledek dlouholetého přátelství mezi oběma státy. „*Náš lid nemá dnes možnost, aby demonstroval svoji radost nad touto smlouvou mohutnými projevy, jako tomu bylo roku 1935. Ale není pochyby o tom, že náš lid projeví svoje nadšení jiným způsobem.*“¹⁴²

3.4 Reflexe smlouvy v protektorátním tisku

Obsah československo-sovětské smlouvy měla protektorátní veřejnost možnost vyslechnout pouze z rozhlasových projevů Klementa Gottwalda a Edvarda Beneše, které jsou zmíněny výše. Je zcela pochopitelné, že protektorátní tisk (na rozdíl od exilových a spojeneckých periodik) oficiální znění dohody nepřinesl. Protektorátní rozhlas a denní tisk značně přispěly k šíření nacistické protisovětské a protibenešovské propagandy v československé společnosti. Zjistit, jaká skutečně panovala v Protektorátu Čechy a Morava nálada, je prakticky nemožné. Český národ po téměř čtyřleté okupaci neměl možnost svobodně se vyjádřit, a proto se můžeme podívat pouze na nepřímé důkazy. Není však pochyb o tom, že se Benešova cesta do Moskvy a uzavření smlouvy setkalo v domácím prostředí s velkým ohlasem.

Jednotlivá svědectví se však značně liší. Beneš věřil, že jeho východní politika našla u československého národa oporu. Ve svých pamětech tuto podporu logicky vysvětlil tím, že českoslovenští občané dobře chápali, že bylo třeba se se svým budoucím sousedem – Sovětským svazem – dohodnout ještě před koncem probíhající válečného konfliktu. Soudil tak podle zpráv, které dostával z protektorátu.¹⁴³ Náladu v protektorátu po podpisu smlouvy sledovala i německá *Sicherheitsdienst*. Záhy po podepsání smlouvy (14. prosince 1943), zaznamenala toto hlášení: „*Téměř bezvýhradně jsou Češi zajedno, že Benešova cesta bude mít rozhodující význam pro znovuzřízení*

¹⁴² *Tradiční přátelství znovu potvrzeno*, Československé listy, 21. 12. 1943.

¹⁴³ BENEŠ, *Paměti III*, s. 280.

Československa, a tím také pro poválečné nové uspořádání.“¹⁴⁴ Německá bezpečnostní služba zachytila o dva dny později značně odlišné názory na Benešovu moskevskou návštěvu. Ve zprávě se objevily úvahy, zda Beneš Stalinovi Československo „neprodal“ a zda se jen nestal Stalinovým nástrojem. V některých reakcích se objevila myšlenka, že se Beneš měl raději přidržovat Angličanů.¹⁴⁵ Musíme však mít na zřeteli, že zprávy mohly být upravovány pro potřeby okupační moci. Názor velké části populace se nemohl, navzdory tiskové propagandě, změnit během pouhých dvou dnů.

Jistý problém při analýze protektorátního tisku představuje jeho malá diverzita. Nacistická okupační moc dohlížela na obsah jednotlivých čísel. Od června 1942 bylo řízením tisku pověřeno Ministerstvo školství a lidové osvěty v čele s Emanuelem Moravcem, respektive jeho II. sekce. Ta se dělila na službu redakční a tiskovou dozorčí službu (tj. cenzuru). Obě služby spadaly až do zániku protektorátu pod vedení Ctibora Melče.¹⁴⁶

Česká protektorátní periodika musela dodržovat politickou i rétorickou linii Říše a protektorátní vlády. Konečný dohled vykonával tzv. Tiskový odbor Předsednictva ministerské rady, a to trojím způsobem: praktickou každodenní cenzurní praxí skrze Ústředí tiskové dozorčí služby, vydáváním brožur *Informace pro šéfredaktory* a pořádáním důvěrných tiskových konferencí pro šéfredaktory. Těchto tajných porad se účastnili také protirežimní novináři. Například Antonín Finger si pořizoval záznamy o jejich průběhu a předával tyto informace domácím i zahraničnímu odboji.¹⁴⁷ Českou novinářskou obec lze rozdělit do dvou skupin. Jednu představují aktivističtí novináři, kteří záměrně a vědomě

¹⁴⁴ GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 304.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 304.

¹⁴⁶ KONČELÍK, J., *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. In: Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů, FORET, M. – LAPČÍK, M. – ORSÁG, P. (eds.), Olomouc 2008, 301.

¹⁴⁷ Tamtéž, 302–304.

kolaborovali s nacisty. Druhou skupinu pak představovali novináři nerozhodní nebo opatrně nesouhlasící.¹⁴⁸

Mluvčí německé vlády označil smlouvu za typický příklad sovětského imperialismu, a to jak ideologického, tak politického.¹⁴⁹ Svůj postoj musela vyjádřit i protektorátní vláda v čele se státním prezidentem Emilem Háchou. Oficiální protest uveřejnily deníky v sobotu 18. prosince 1943. Státní prezident i vláda prohlásili: „*Jménem celého českého národa vznášíme jako jeho zákonná a příslušná vláda slavnostně protest proti pokusu neodpovědných emigrantů vydat naší domovinu bolševickému imperialismu. Český národ a jeho vláda, pamětlivi svého evropského závazku, nikdy neuznají pakt s bolševismem, nýbrž budou vždy všemi silami bojovat proti zradě českých zemí bolševismu. Stojíme věrně k Říši, jejíž branná moc dnes jediná zaručuje záchranu evropských národů a jejich kultury.*“¹⁵⁰

Prohlášení mělo deklarovat jednotnou vůli českého národa, který se smlouvou necítil nijak vázán, naopak mu měla „otevřít oči“.¹⁵¹ V reakci na pakt mezi československou a sovětskou vládou vyzvalo Kuratorium pro výchovu mládeže k protestní demonstraci.¹⁵² Manifestace se konala 15. prosince 1943 v pražské Lucerně. O jejím průběhu informovala *Národní politika* v článku s podtitulem „*Beneš nemá právo mluvit jménem českého národa*“.¹⁵³ Shromáždění se účastnila protektorátní vláda v čele s jejím předsedou Jaroslavem Krejčím. List dále manifestaci označil za první větší projev československé mládeže proti bolševismu, jehož

¹⁴⁸ CEBE, J. – KONČELÍK, J., *Novinářský aktivismus. Protektorátní kolaborantská žurnalistika a její hlavní představitelé z řad šéfredaktorů českého legálního tisku*. Sborník národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, roč. 53, č. 1–4, Praha 2008, s. 39.

¹⁴⁹ GEBHART – KUKLÍK, *Velké dějiny zemí Koruny české*, s. 305.

¹⁵⁰ *Češi nikdy neuznají pakt s bolševismem*, Polední list, 18. 12. 1943. *Protest české vlády proti činnosti neodpovědných emigrantů*, České slovo, 18. 12. 1943.

¹⁵¹ *Zrada dokonána*, Polední list, 15. 12. 1943.

¹⁵² BRANDES, D., *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999, s. 348.

¹⁵³ *Český národ odmítá bolševický rozvrat*, Národní politika, 17. 12. 1943.

prostřednictvím mladá generace upozorňuje na bolševické nebezpečí, které přináší rozvrat ducha i hmoty.¹⁵⁴

Po aktivizaci mládeže se německá propaganda zaměřila na zbytek společnosti. Na přímý příkaz Berlína byla 17. prosince 1943 zveřejněna výzva k založení Ligy proti bolševismu. Její znění přinesly celostátní deníky o dva dny později. Apelovala na protektorátní veřejnost, aby se do nové organizace zapojila a vyjádřila tím souhlas s protestem protektorátní vlády vůči smlouvě a s duchem manifestace mládeže v Lucerně. Výzvu podepsaly osobnosti jako Vladimír Krychtálek (vedoucí Národního svazu novinářů), dr. Miloslav Hýsek (předseda Kulturní rady) nebo Karel Werner (šéfredaktor *Večerního Českého slova*).¹⁵⁵ Do definitivního ustavení Ligy 23. ledna 1944 se pro účast v ní snažila nacistická moc získat co nejvíce známých osobností. Řada jich (po počátečním odmítnutí vstupu) byla předvolána na ministerstvo, kde byla náležitě „zpracována“.¹⁵⁶

Propaganda se nyní mohla rozběhnout naplno. Díky manifestaci mládeže a založení Ligy proti bolševismu vznikly veřejné platformy, na jejichž půdě mohli obyvatelé protektorátu dát najevo souhlas s oficiálním postojem vlády a státního prezidenta Háchy. Šéfredaktor *Národní politiky* Jan Scheinost ve svém článku *Celý český národ je zajedno*, zhodnotil své dojmy z atmosféry tehdejších dní: „*Pokus londýnských emigrantů udělat z naší země předmostí bolševismu ve střední Evropě a výpadní bránu Sovětů proti ostatnímu západu [...] narazil na tak vášnivý odpor českého národa, že právem možno mluvit o živelném a dlouho už nevídaném projevu naší národní jednomyslnosti. Promluvil státní president se svou vládou, promluvila česká mládež, své vážně slovo pronesli i zakladatelé nové České ligy proti bolševismu.*“¹⁵⁷

Jak už bylo jednou řečeno, není jednoduché analyzovat nálady ve společnosti, navíc ve společnosti nacházející se pod cizí nadvládou

¹⁵⁴ *Hlas české mládeže proti bolševismu*, *Národní politika*, 17. 12. 1943.

¹⁵⁵ *Všichni do šiku proti bolševismu!*, *Národní politika*, 19. 12. 1943.

¹⁵⁶ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 348.

¹⁵⁷ *Celý český národ je zajedno*, *Národní politika*, 19. 12. 1943.

totalitního režimu. Nicméně z dokumentů, jež máme k dispozici, lze usoudit, že k žádnému spontánnímu projevu odporu proti smlouvě nedošlo. Manifestace mládeže v Lucerně, stejně jako výzva k založení Ligy proti bolševismu nevzešly z českého národa, nýbrž z úředních míst. Většina obyvatel sice sdílela nedůvěru v Sovětský svaz, nicméně v českém prostředí mohly přetrvávat jisté sympatie k východní velmoci z doby mnichovské krize, jíž se Sovětský svaz neúčastnil, stejně jako díky jeho nesouhlasnému postoji k vytvoření Protektorátu Čechy a Morava.

V českém tisku se ohlasu dočkala samotná cesta prezidenta Beneše do Moskvy. *České slovo* přineslo již 9. prosince článek nesouhlasící s Benešovou diplomatickou misí. Beneše v něm nazvali mluvčím malých národů, který ovšem sám národ a stát postrádá. Spojenci prý jeho prostřednictvím chtěli získat sympatie menších států. „*A tak oprášili pana Beneše a posílají ho do Moskvy.*“¹⁵⁸ Článek se odvolal na nesouhlas českých věřících, kteří svou averzi k ateistickému Sovětskému svazu vyjádřili již v Pastýřském listu v srpnu 1943.¹⁵⁹ Náboženskou antipatii pak protektorátní tisk přenesl do roviny politické: „*Bolševické bezbožectví otřásá soukromým majetkem, státním pořádkem a mravností jednotlivce, rodiny a celé společnosti [...] Z tohoto rozhodného zavržení bolševického bezbožectví přirozeně vyplývá, jak ani jinak není možné, stejně rozhodně i politické odmítnutí všeho bolševického.*“¹⁶⁰

Média v protektorátu se snažila bagatelizovat Benešovu cestu do Sovětského svazu také tím, že zpochybňovala jeho prezidentský mandát a právo zastupovat československý národ. Jednání o smlouvě bylo prezentováno jako jednání dvou nerovnoprávných partnerů, „*neboť dr. Beneš nemá za sebou ani národa, ani země, ani výkonné moci, která by dodávala váhy a skutečné platnosti jeho ujednání.*“¹⁶¹ Protektorátní noviny prostoupila silná nedůvěra vůči faktu, že by taková velmoc jako

¹⁵⁸ *Čeští věřící proti Benešovi*, *České slovo*, 9. 12. 1943.

¹⁵⁹ BRANDES, *Češi pod německým protektorátem*, s. 347.

¹⁶⁰ *Čeští věřící proti Benešovi*, *České slovo*, 9. 12. 1943

¹⁶¹ *České slovo*, 10. 12. 1943.

Sovětský svaz potřeboval spojení se svým malým sousedem. Pochyby umocňoval i fakt, že smlouva byla podepsaná již druhý den po Benešově příjezdu do Moskvy. Díky takto rychlému vyřízení věci začal protektorátní tisk šířit myšlenku, zda vůbec proběhla nějaká jednání vztahující se ke smlouvě. Došel k závěru, že smlouva byla Benešovi předložena v konečném znění s tím, že ji měl pouze podepsat. „Což se také bez váhání stalo“, uvedlo *České slovo*.¹⁶² Beneše tisk pasoval do role volavky, která má přilákat do sovětského tábora další státy střední Evropy.¹⁶³ *Polední list* dokonce zašel ještě dál a jednání mezi Benešem a Stalinem přirovnal k vyjednávání mezi dítětem a dospělým.¹⁶⁴

V tisku se často objevovaly hypotézy, podle nichž Beneš smlouvu uzavřel jen kvůli vlastnímu prospěchu. Média neustále zdůrazňovala, že Edvard Beneš nemá právo hovořit jménem československého národa a že jím deklarovaný boj za nezávislost a obnovu Československa je jen zástěrkou, která má skrýt jeho vlastní politickou ctižádost. „Beneš pravděpodobně by byl ochoten paktovat se s ďáblem, kdyby kníže pekel mu vystavil záruční listinu na presidentské křeslo v pekle.“¹⁶⁵ Tisk považoval za nutné zdiskreditovat také Benešovu reputaci získanou během období první republiky. Označil média, jež o prezidentovi psala před válkou pochvalně, za podplacená z tajných zdrojů ministerstva zahraničních věcí.¹⁶⁶ Antonín J. Kožíšek, šéfredaktor *Poledního listu*, Beneše nazval „největším zločincem, jaký kdy se v českých zemích narodil“.¹⁶⁷ Deníky označovaly Beneše mnoha výrazy: „otrocky ochotný ješitný velikáš“, „nepřítel národa č. 1“, „nereálný fantasta“, ale i „sovětský agent“ nebo „loutka“.

Protektorátní deníky také neustále předkládaly čtenářům myšlenku, podle níž Beneš nejednal v zájmu československého státu, nýbrž pracoval pro Stalina a prospěch Sovětského svazu. Upozorňovaly na

¹⁶² *Benešův danajský dar*, *České slovo*, 15. 12. 1943.

¹⁶³ *Beneš v úloze volavky*, *České slovo*, 16. 12. 1943.

¹⁶⁴ *Zotročení národa jádrem moskevského paktu*, *Polední list*, 19. 12. 1943.

¹⁶⁵ *Protest proti Benešovi*, *České slovo*, 23. 12. 1943.

¹⁶⁶ *Benešův danajský dar*, *České slovo*, 15. 12. 1943.

¹⁶⁷ *Bolševismus znamená konec Evropy*, *Polední list*, 21. 12. 1943.

prezidentovu nestálost, protože nejprve uzavřel smlouvu se Sovětským svazem místo s Velkou Británií, jež jemu i celé exilové vládě poskytla azyl. Způsob vedení Benešovy zahraniční politiky odpovídal rčení „*Kam vítr – tam plášt!*“¹⁶⁸ Podle mínění některých novinářů jednoduše Beneš poznal, která mocnost bude po válce ve středoevropském prostoru nejsilnější.

Benešovu cestu navíc prezentovaly jako pouhou zástěrku spojeneckým konferencím v Moskvě a Teheránu.¹⁶⁹ Noviny se věnovaly také vztahům mezi Spojenci. Hledaly příčiny, které vedly západní mocnosti, aby se přestaly angažovat ve střední Evropě. Právě v moskevské konferenci, jež se ve spojenecké části světa setkala převážně s kladným ohlasem a vytvářela dojem „upřímného přátelství“ mezi Sovětským svazem, Velkou Británií i Spojenými státy, spatřovala česká média zlom ve vztazích Velké trojky. Stejný trend pak pokračoval i v Teheránu, kde se západní velmoci definitivně vzdaly práva zasahovat do středoevropských záležitostí.¹⁷⁰

Někteří označili za sovětský nástroj k vytlačení Velké Británie a Spojených států ze střední Evropy teprve československo-sovětskou smlouvu a její případné rozšíření o další státy. „*Stalin roztrhal Rooseveltovo a Churchillovo atlantické prohlášení a nahradil je programem sovětského imperialismu.*“¹⁷¹ *Polední list* československo-sovětskou smlouvu připsal celkové slabosti Velké Británie a nezájmu Spojených států o dění na kontinentě.¹⁷²

Nacistická propaganda musela nutně obyvatelům protektorátu nabídnout vlastní výklad „pravé“ povahy smlouvy. Podle této interpretace představovala nejvážnější důsledek spojení se Sovětským svazem hrozba likvidace českého národa, jeho svébytné kultury, následovaná pohlcením „bolševickým živlem“. Protektorátní tisk varoval občany, aby

¹⁶⁸ *Věrný portrét*, *Polední list*, 15. 12. 1943.

¹⁶⁹ *Benešovy cesty v cizích službách*, *České slovo*, 13. 12. 1943.

¹⁷⁰ *Benešův danajský dar*, *České slovo*, 15. 12. 1943.

¹⁷¹ *Pokoutní cesty bolševismu*, *České slovo*, 22. 3. 1944.

¹⁷² *USA prodávají Evropu Stalinovi*, *Polední list*, 17. 12. 1943.

nepodléhali Stalinovým slibům. Přesvědčoval čtenáře, že Sovětský svaz nikdy nedostál svým závazkům, navíc se v tomto případě podle nacistické verze o smlouvu zcela bezcennou a neúčinnou, když byla podepsána prezidentem „bez národa a bez státu“. Novináři se s vděčností vraceli k případu pobaltských zemí, s nimiž Sovětský svaz před válkou podepsal spojenecké smlouvy a následně je anektoval. *Národní politika* přinesla dokonce rozhovor s estonským žurnalistou, který českému novináři vyprávěl o situaci ve své zemi. „*Kdyby tak ti Češi věděli, co pro ně chystá jejich londýnská emigrantská společnost, nepochybně by to z nich vytlouklo poslední špetku sympatií k těmto politickým dobrodruhům.*“¹⁷³

Možné šíření komunismu představovalo jedno z mála úskalí nové smlouvy, jež mohlo v dané situaci zapříčinit nesouhlas českých občanů. *Polední list* ironicky poznamenal, že se nikdo neobává toho, že by Edvard Beneš nějak zasahoval do vnitřních záležitostí Sovětského svazu. „*Nemůžeme však věřit, že by se Kreml nevměšoval do vnitřních záležitostí a že by respektoval nezávislost a suverenitu našeho prostoru.*“¹⁷⁴ Svou teorii opírala nacistická propaganda o údajnou existenci tajné klauzule, na jejímž základě vložil Beneš osud Československa do Sovětských rukou a zároveň se zavázal, že republika bude sloužit jako předsunutá hlídka bolševismu v Evropě.¹⁷⁵ S odvoláním na lisabonský list *Voz* česká média upozornila na geograficky výhodnou polohu Československa, jež měla být Sovětským svazem využita jako klín, namířený do srdce Evropy.¹⁷⁶

Generál Sergěj Ingr totiž 17. prosince 1943 publikoval v týdeníku *Čechoslovák* svůj článek týkající se vojenského významu československo-sovětské smlouvy. Také on ve svých úvahách využil zeměpisnou polohu a tvar republiky a nazval ji jako „letadlovou loď“ a vhodný nástupní prostor pro ofenzivu proti Německu.¹⁷⁷ Deník *České*

¹⁷³ *Nedovedete si představit*, *Národní politika*, 15. 12. 1943.

¹⁷⁴ *Zotročení národa jádrem moskevského paktu*, *Polední list*, 19. 12. 1943.

¹⁷⁵ *Beneš v úloze volavky*, *České slovo*, 16. 12. 1943.

¹⁷⁶ *Moskva považuje Čechy za svou doménu*, *České slovo*, 11. 1. 1944.

¹⁷⁷ *Vojenský význam československo-sovětské spojenecké smlouvy*, *Čechoslovák*, 17. 12. 1943.

slovo téměř okamžitě zareagoval. Uvedl, že pravou podstatou smlouvy je vlastně poskytnutí československého území sovětské armádě a jeho využití jako vojenské základny, což by vedlo k postupnému politickému začlenění republiky do Sovětského svazu. Obvinil „emigrantskou kliku“ z přípravy konspiračních plánů, ujistil ale své čtenáře, že *„naštěstí se budoucnost Evropy nebude utvářet podle přání emigrantů, nýbrž silou Říše a všech národů, které stojí při ní“*.¹⁷⁸

Nacistická propaganda spojila v této věci nebezpečí bolševismu s židovskou hrozbou. *Polední list* otiskl rozhovor s prof. dr. Josefem Pfitznerem, v němž pražský historik vzpomínal na svou cestu do Sovětského svazu ještě před začátkem války. Ve svém vyprávění mluvil o židovském internacionalismu a jeho protievropské beznárodní a zákázonosné smýšlení.¹⁷⁹ V jiném článku tohoto deníku se dozvídáme: *„Jako jsou demokracie bez konkurence ve lži, tak je bolševismus mistrem v zastírání a přetvářce. Židovský živel se v něm prostě nezapře.“*¹⁸⁰

Nutno poznamenat, že židovská tematika se v člancích nevyskytuje tak často, jak bychom na území státu ovládaného nacistickou mocí mohli čekat. Tento jev lze vysvětlit slabou tradicí antisemitismu v českých zemích. Čemu se však protektorátní periodika nevyhnula, bylo spojování československé exilové vlády se „světovým židovstvem“. Představitelé zahraničního odboje měli být finančně podporováni ve své činnosti židovským kapitálem a za to sloužit židovským „světovládným plánům“. *„Někdo emigrantskou činnost musí platit a bez finanční pomoci a podpory židovstva by česká zahraniční revoluce nebyla vůbec myslitelná.“*¹⁸¹

Obě nebezpečí, jak je vykreslovala protektorátní žurnalistika, tedy hrozba pohlcení bolševismem a šíření židovského spiknutí, měla zažehnat německá armáda, v zázemí podporována českým národem semknutým ve společném odporu proti československo-sovětské

¹⁷⁸ *Zločinné konspirace londýnské české emigrantské kliky*, České slovo, 20. 12. 1943.

¹⁷⁹ *Bolševismus je největším nebezpečím pro Evropu*. Polední list, 21. 12. 1943.

¹⁸⁰ *Maska*, Polední list, 24. 12. 1943.

¹⁸¹ *Česká emigrace a světové židovstvo*, České slovo, 30. 12. 1943.

smlouvě. „Celý národ český jednomyslně a živelně staví se jako jeden muž proti těmto piklům. Proti hlasům nepatrné londýnské skupiny, od národa dávno odpadlé [...] zazní jasný a nekompromisní hlas naší domoviny svým kategoričnými: Nikdy! [...] Nikoli Moskva, ale Praha, nikoli Beneš, ale dr. Hácha, tak zní náš bojový křik v tomto zápase za národní zdraví a budoucnost.“¹⁸²

3.5 Význam smlouvy

Protektorátní propagandistickou kampaň proti smlouvě sledovala samozřejmě i československá exilová reprezentace. Největšího negativního ohlasu se dočkalo založení Ligy proti bolševismu. *Československé listy* ostře vystoupily proti jejím zakladatelům. Tímto aktem se prý sami připravili o výsadu nadále používat své akademické tituly a o právo zastupovat českou vědu. Liga podle *Československých listů* byla ligou „proti obnovení Československa, [...] proti svobodě národa, proti demokracii a pokroku.“¹⁸³

Velmi cenný názor na smlouvu nacházíme u Jana Masaryka. Jeho postoj k této věci je důležitý z jednoho prostého důvodu. Přesto, že zastával post ministra zahraničních věcí, nebyl přítomen podpisu tak důležitého mezinárodního paktu. Prvním důvodem byla jeho diplomatická cesta do Spojených států, kterou vykonal na přelomu let 1943 a 1944. Navíc nebyl zastáncem prosovětské politiky, ačkoliv se tento trend v exilové politice prosazoval již od návratu Edvarda Beneše ze Spojených států. Masaryk nedůvěřoval nejen samotnému Stalinovi. Podezření v něm vzbuzoval i český velvyslanec Zdeněk Fierlinger, který podle něj prováděl spíše politiku sovětskou než československou. I přes tyto výhrady ministr zahraničních věcí uznával nutnost dohody se Sovětským svazem, zvláště vzhledem k jeho sílící pozici ve spojeneckém táboře. Bruce Lockhart ve

¹⁸² *Nedovedete si představit*, Národní politika, 15. 12. 1943.

¹⁸³ *Kdo představuje tak zvanou českou ligu proti bolševismu*, Československé listy, 15. 2. 1944.

svých vzpomínkách na Masaryka přičítal jeho pochybnosti spíše psychologickým než rozumovým pohnutkám.¹⁸⁴

Svoje osobní antipatie však československý ministr zahraničních věcí dokázal zatlačit do pozadí a stejně jako exilová vláda i on se postavil za Benešovu novou zahraničněpolitickou koncepci. Dokládá to rozhovor, který vedl s Rooseveltem během svých cest po Spojených státech. Nejenže informoval londýnskou exilovou vládu o tom, že Benešova návštěva Sovětské svazu byla mezi americkou veřejností uznávána a schvalována, ale odmítl i obavy některých západních politiků z možné poválečné bolševizace Československa. Pro tyto skeptiky použil výraz „strašpytlové“.¹⁸⁵

Ačkoliv byla československo-sovětská spojenecká smlouva jedním z momentů exilové politiky, na kterém se prakticky jednomyslně usnesla vláda, Státní rada i Edvard Beneš, našla si v západních emigrantských kruzích i své odpůrce. Spustila novou vlnu protibenešovské opozice, která stála v pozadí již od roku 1941, kdy se vládě dostalo plného uznání ze strany mocností. Ve stejném roce také odešel Benešův největší oponent Milan Hodža do Spojených států. Opozice se nyní zformovala do České a Slovenské národní jednoty, jejímž jménem adresovala dopis ministru zahraničních věcí Anthonymu Edenovi a jeho náměstkovi Alexandru Cadoganovi. Protestovala proti vedení zahraniční politiky exilové vlády, která podle ní směřovala do sovětského tábora a znovu se pokusila zpochybnit Benešův nárok na prezidentský mandát.¹⁸⁶ Pozice prezidenta Beneše i exilové vlády byla však již natolik silná, že jí tento útok nemohl otřást.

Československo-sovětská smlouva znamenala vysoký stupeň uznání československé exilové vlády. Jako jediný stát střední Evropy mělo Československo se Sovětským svazem právní závazek ještě před

¹⁸⁴ LOCKHART, B. R. H., *Jan Masaryk. Osobní vzpomínky*, Londýn 1952, s. 38.

¹⁸⁵ MASARYK, J., *Volá Londýn*, Londýn 1945, s. 205.

¹⁸⁶ KUKLÍK, J. – NĚMEČEK, J., *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004, s. 430.

koncem války. Beneš byl bezesporu ohromen pokrokem, kterého tato východní velmoc dosáhla od jeho poslední návštěvy v roce 1935. Během své cesty navíc spatřil důsledky války; byl provázen zničeným Stalingradem, továrnami na výrobu zbraní, hovořil se sovětskými lidmi. Věřil, že Sovětský svaz má svoje revoluční léta za sebou a že se nyní bude věnovat stabilizaci vlastní země a vzpamatovávat se z dopadů „velké vlastenecké války“. K tomu, podle Beneše, potřeboval mít vedle sebe silné a konsolidované Československo, jež mu bude „dobrým a silným přítelem a spolupracovníkem [...] v příštím obhajování trvalého míru evropského.“¹⁸⁷

Přes veškeré sympatie si československý exilový prezident dobře uvědomoval sovětské nebezpečí a nestálost Stalinových slibů. Československo-sovětská smlouva měla být kompenzována obdobnými spojeneckými dohodami s demokratickými velmocemi. Proto ihned po návratu ze své východní cesty rozvíjel Beneš diplomatické kontakty na západě. Tyto hospodářské i politické svazky měly vyvážit sovětskou přítomnost ve střední Evropě po skončení války.¹⁸⁸

Moskevská konference ministrů zahraničních věcí a schůzka „Velké trojky“ v Teheránu navodily atmosféru, že Spojenci dosáhli společného porozumění a sjednocení svých válečných plánů a že současně položili základy přátelské spolupráce po válce. Beneš přikládal velký význam v tomto zdánlivém sblížení právě československo-sovětské smlouvě, která podle něj jako částečně prolomila zeď mezi Východem a Západem.¹⁸⁹ Fakticky však od zmíněných konferencí rostla Stalinova moc ve střední Evropě. Velká Británie a Spojené státy se tohoto regionu samy vzdávaly v jeho prospěch, protože jejich zájmy ležely jinde. Beneš na přelomu let 1943 a 1944 sice doufal v poválečnou spolupráci těchto tří velmocí, ve svém díle *Demokracie dnes a zítra* však nabídl i druhou

¹⁸⁷ BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 229.

¹⁸⁸ RATAJ, J., *Koncepce prezidenta E. Beneše na obnovu československé suverenity a československo-sovětský konflikt roku 1944*. In: Spory o dějiny II. Sborník kritických textů, BEDNÁŘ, M. (ed.), Praha 1999, s. 28.

¹⁸⁹ BENEŠ, *Paměti II*, s. 274.

možnost, když se ptal: „*Po válce zůstanou tu – nejdřív jako spojenci, později, možná jako rivalové – systém politické demokracie a systém sovětského socialismu. Mohou a budou spolu a vedle sebe žít? Budou spolupracovat anebo se navzájem aspoň tolerovat?*“¹⁹⁰

Jisté však bylo, že Sovětský svaz bude po válce v těsném kontaktu se střední Evropou a již na počátku roku 1944 bylo zřejmé, že právě jeho armáda osvobodí většinu československého území. Edvard Beneš se v Moskvě pokoušel zjistit Stalinovy plány ohledně postupu na osvobozených územích. Již v této době pracoval na prosazení vlastní koncepce správy v těchto oblastech. „*Žádal jsem [...], aby při obsazování našeho území, pokud na to početně stačíme, bylo vždy počítáno s námi, aby naše vnitřní uspořádání bylo respektováno a aby území naše bylo pak hned postupně odevzdáváno do naší vlastní správy civilní.*“¹⁹¹

Konečného řešení se Benešovi podařilo dosáhnout v dubnu 1944, kdy byla uzavřena *Dohoda o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území*. Na jejím základě bylo vedení Rudé armády povinno bezprostředně po osvobození před správu oblasti do rukou československé civilní správy.¹⁹² Dohoda však byla porušována již od chvíle, kdy sovětská vojska překročila hranice Slovenska, když docházelo například k deportacím československého obyvatelstva do sovětských pracovních táborů.¹⁹³

Beneš si dobře uvědomoval, že osvobozením republiky stoupne prestiž Sovětského svazu v očích československého národa. Spojenecká smlouva tedy pro Beneše představovala záruku, že bude omezena jejím prostřednictvím moc komunistů, respektive jejich podpora ze strany Stalina. Milan Hauner nicméně podotýká, že si Beneš připouštěl riziko šíření komunismu v poválečném Československu. Pokud by k němu

¹⁹⁰ BENEŠ, *Demokracie dnes a zítra*, s. 221.

¹⁹¹ BENEŠ, *Paměti II*, s. 261.

¹⁹² BENEŠ, *Šest let exilu*, s. 483–485.

¹⁹³ K této problematice blíže viz POLIŠENSKÁ, M., *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006.

došlo, považuje to Hauner za trest pro západní velmoci, které se vzdaly nároku na středoevropskou oblast. Sám Beneš byl přesvědčen, že udělal vše pro to, aby tomuto nepříznivému vývoji zabránil.¹⁹⁴

Československý prezident chápal smlouvu jako součást poválečného bezpečnostního systému, který se měl opírat o britsko-sovětskou smlouvu z května 1942 a principy *Atlantické charty*. Prezentoval ji na mezinárodním poli i ve svých rozhlasových projevech do Moskvy jako výraz vyvážené politiky mezi Východem a Západem. Tuto koncepci prosazoval již od vstupu Sovětského svazu do války v červnu 1941. Ve svých pamětech zdůraznil: „*A tak pro nás problém, obsažený v otázce: Západ či Východ? je vědomě a jasně řešen odpovědí: Západ a Východ. V tom smyslu – a jedině v tom smyslu – byla podepsána a mnou schválena naše smlouva se Sovětským svazem ...*“¹⁹⁵

Benešovy pohnutky pro uzavření smlouvy s východní mocností byly bezesporu vedeny jasným úmyslem zajistit republice obnovu v předmnichovských hranicích, uznání její samostatnosti a suverenity a přimět Stalina k závazku nevměšovat se do jejích vnitřních záležitostí. Jakkoli bylo mylné věřit Stalinovým slovům, nebyl Beneš jediný, kdo podlehl atmosféře domnělého sblížení Spojenců. Winston Churchill i Franklin D. Roosevelt se v jistých chvílích dopustili stejného omylu. Roosevelt dokonce Stalina na teheránské konferenci nazýval „*strýčkem Joem*“.¹⁹⁶

Poválečná realita a počátek studené války znamenaly vystřízlivění západních demokracií i Edvarda Beneše z důvěry v Sovětský svaz. Komunisté v obnovené republice dokázali upevnit svou moc, jejíž definitivní potvrzení přišlo v únoru 1948. Smlouva z prosince 1943 byla nadále součástí československé zahraniční politiky. Byla dokonce využita jako argument pro československou neúčast na Marshallově plánu, jejíž

¹⁹⁴ HAUNER, M., *We Must Push Eastwards! The Challenges and Dilemmas of President Beneš after Munich*. Journal of Contemporary History, roč. 44, č. 4, 2009, s. 624.

¹⁹⁵ BENEŠ, *Paměti II*, s. 281.

¹⁹⁶ KISSINGER, *Umění diplomacie*, s. 423.

sovětská strana prezentovala jako nástroj západních států pro hospodářské ovládnutí Evropy. Byl zde využit článek 5 spojenecké smlouvy, který zakazoval smluvním stranám vstupovat do koalicí namířených proti druhému státu.¹⁹⁷ Smlouva byla v roce 1963 prodloužena na dalších pět let.

Eduard Táborský ve svých vzpomínkách na Beneše obhajoval prezidentovu prosovětskou politiku během druhé světové války. S odstupem času došel k závěru, že: *„Ať už by státy střední a jihovýchodní Evropy přijaly jakoukoliv politiku vůči sovětské expanzi, výsledek by byl stejný, pokud by západní státy nebyly připraveny zastavit postup Rudé armády. Byl učiněn pokus, zda vedle sebe mohou existovat komunismus a demokracie, zda je možná spolupráce mezi Východem a Západem. Tímto pokusem bylo Československo a Beneš jeho hlavním protagonistou. Pokus nevyšel a Benešův neúspěch dokázal světu, že žádné dohody se Sovětským svazem, ať už ústní nebo psané, nejsou zárukou spolupráce. Po osudových mnichovských dnech to byla další krutá lekce pro demokratický svět.“*¹⁹⁸

¹⁹⁷ TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, s. 198.

¹⁹⁸ TÁBORSKÝ, *Beneš and the Soviet*, s. 314.

4 ZÁVĚR

Československo-sovětská smlouva z prosince 1943 znamenala obrat ve vedení zahraniční politiky československé exilové reprezentace, která byla do té doby silně orientována na britskou vládu. Největší zásluhu na této koncepci měl bezesporu prezident Edvard Beneš, jehož hlavním cílem bylo zajistit republiku obnovenou v hranicích ze září 1938 a zamezit opakování mnichovské krize. Beneš věřil, že spojenectvím se Sovětským svazem se mu podařilo dosáhnout obojího. Československo-sovětská smlouva byla zároveň výsledkem jednotného postupu oficiální československé exilové reprezentace, jejíž jednota je patrná převážně v dobových pramenech.

V exilovém tisku byla smlouva jednomyslně přijímána kladně, a to jak v západním, tak ve východním. Tuto jednotu lze vysvětlit několika způsoby. Jednak mohla exilová vláda brát v potaz dřívější britské argumenty, na jejichž základě nechtěla Velká Británie uznat exilovou vládu jakožto představitele československého národa, dokud budou existovat opoziční složky v podobě zahraničních zastupitelských orgánů. Druhým důvodem mohla být skutečnost, že pokud exilová vláda zaujímala jednotný názor, mohla lépe působit na národ v protektorátu, kterému tak nenabízela alternativní postoje k příslušným problémům. Tento soulad je patrný i v týdenících *Čechoslovák* a *Československé listy*. Jisté překvapení přinesla analýza obsahu *Zpráv Státní rady*, jejichž sdělení o průběhu jejího jednání byla líčena značně neobjektivně.

Protektorátní tisk přinášel prakticky denně články o novém přátelství mezi exilovou vládou a Sovětským svazem, které však přenesl do osobní roviny a prezentoval je jako přátelství mezi Benešem a Stalinem. Oblíbeným tématem protektorátních deníků byl i samotný Beneš, jenž byl pasován do role volavky, sovětského agenta nebo sobeckého politika toužícího po moci.

Deníky vydávané v protektorátu se také aktivně podílely na propagaci tří protestních akcí – zveřejnily oficiální protest státního

prezidenta Háchy i protektorátní vlády, informovaly o manifestaci mládeže v pražské Lucerně a otiskly znění výzvy k založení Ligy proti bolševismu. Obava z možného pohlcení republiky Sovětským svazem a šíření komunismu a bolševismu se stala nejpoužívanějším argumentem protektorátních médií proti podepsání smlouvy.

Závěrem je třeba říci, že protektorátní i exilová periodika měly jednu společnou – deklarovanou jednotu názorů. Zatímco protektorátní deníky smlouvu odsuzovaly a varovaly před možnými důsledky jejího uplatnění, exilový tisk naopak deklaroval její význam a důležité poslání nejen pro dobu války, ale i pro poválečné období spolupráce a organizaci mírového uspořádání. Lze konstatovat, že oba typy periodik prezentovaly zmíněnou smlouvu v extrémní podobě – jednou v bezvýhradně negativním a podruhé pozitivním smyslu.

5 SEZNAM LITERATURY

Vydané prameny

BENEŠ, E., *Demokracie dnes a zítra*, Praha 1999.

BENEŠ, E., *Paměti II. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*, Hauner, M. (ed.), Praha 2007.

BENEŠ, E., *Paměti III. Dokumenty*, Hauner, M. (ed.), Praha 2008.

BENEŠ, E., *Šest let exilu a druhé světové války*, Praha 1947.

ČAPKA, F., *Dokumenty a materiály k národním dějinám 1918–1945*, Brno 2003.

Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Díl 1., březen 1939–červen 1943, NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M. (eds.), Praha 1998.

Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Díl 2., červenec 1943–březen 1945, NĚMEČEK, J. – NOVÁČKOVÁ, H. – ŠŤOVÍČEK, I. – TEJCHMAN, M. (eds.), Praha 1999.

Dokumenty a materiály k dějinám československo-sovětských vztahů. Díl 3., červen 1934 – březen 1939, Amort, Č., [et al.], Praha 1979.

FIERLINGER, Z., *Ve službách ČSR*, sv. II., Praha 1948.

LOCKHART, B. R. H., *Jan Masaryk. Osobní vzpomínky*, Londýn 1952.

MASARYK, J., *Volá Londýn*, Londýn 1945.

Od rozpadu Česko-Slovenska do uznání československé prozatímní vlády 1939–1940, NĚMEČEK, J. [et al.], Praha 2002.

RIPKA, H., *The Soviet-Czechoslovak Treaty*, Londýn 1943.

TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993.

Periodika

Čechoslovák, Londýn 1943–1944.

České slovo, Moravská Ostrava 1943–1944.

Československé listy, Moskva 1943–1944.

Národní politika, Praha 1943–1944.

Polední list, Praha 1943–1944.

Úřední věstník československý, Londýn 1944.

Zprávy Státní rady, Londýn 1944.

Literatura

BRANDES, D., *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999.

BRANDES, D., *Exil v Londýně 1939-1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*, Praha 2003.

BROD, T., *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.

BROWN, M., D., *Jak se jedná s demokraty. Britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii 1939–1945*, Praha 2008.

CEBE, J. – KONČELÍK, J., - *Novinářský aktivismus. Protektorátní kolaborantská žurnalistika a její hlavní představitelé z řad šéfredaktorů českého legálního tisku*, Sborník národního muzea v Praze, řada C – Literární historie, roč. 53, č. 1-4, Praha 2008, s. 39–48.

FAURE, J., *Americký přítel. Československo ve hře americké diplomacie 1943-1968*, Praha 2006.

GEBHART, J., - KUKLÍK, J., *Velké dějiny zemí Koruny české, sv. XVb., 1938–1945*. Praha 2007.

HANAK, H., *President Beneš, Britové a budoucnost Československa 1939–1945*. Historie a vojenství, r. 44, č. 1, Praha 1995, s. 11–37.

HAUNER, M., *Československo v evropské politice – hledání východisek. Beneš, německý problém a Rusko*. In: 1938. Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek. ŠEDIVÝ, I. – NĚMEČEK, J. – KOCIAN, J. – TŮMA, O. (eds.), Praha 2010, s. 67–96.

HAUNER, M., *We Must Push Eastwards! The Challenges and Dilemmas of President Beneš after Munich*, *Journal of Contemporary History*, roč. 44, č. 4, 2009, s. 619–656.

HOBSBAWM, E., *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 2010.

KISSINGER, H., *Umění diplomacie. Od Richelieua k pádu Berlínské zdi*, Praha 1999.

KONČELÍK, J., *Řízení a kontrola českého tisku v Protektorátu Čechy a Morava*. In: *Média dnes. Reflexe mediality, médií a mediálních obsahů*, FORET, M. - LAPČÍK, M. - ORSÁG, P. (eds.), Olomouc 2008, s. 295–311.

KUDRNA, L., *Formování československého zahraničního odboje v prvním roce okupace*. In: *Paměť a dějiny*, r. 3, č. 3, 2009, s. 16–32.

KUKLÍK, J. - NĚMEČEK, J., *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939–1945*, Praha 2004.

KUKLÍK, J., *Londýnský exil a obnova československého státu 1938–1945*, Praha 1998.

KUKLÍK, J., *Uznání československé exilové vlády v letech 1940–1941*. In: *Historický obzor*, r. 6, č. 6–7, 1995, 265–271.

Mnichov 1938 a česká společnost. Sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí mnichovské dohody, HAZDRA, Z. – VLČEK, L. (eds.), Praha 2008.

Nacistická okupace. Sedmdesát let poté. DEJMEK, J. – LOUŽEK, M. (eds.), Praha 2009.

POLIŠENSKÁ, M., *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945–1953*, Praha 2006.

RATAJ, J., *Koncepce prezidenta E. Beneše na obnovu československé suverenity a československo-sovětský konflikt roku 1944*, In: *Spory o dějiny II. Sborník kritických textů*, BEDNÁŘ, M. (ed.), Praha 1999, s. 18–64.

ŠRÁMEK, P., *Rozcestí slepých uliček. Mnichov 1938*. In: *Soudobé dějiny*, r. 15, č. 2, 2008, s. 255–273.

TÁBORSKÝ, E., *Beneš and the Soviet*, *Foreign Affairs*, r. 27, č. 2, 1949, s. 302–314.

7 RESUMÉ

The goal of the thesis is to analyse the reflection of the Czechoslovak-Soviet Treaty of December 1943 in the period protectorate and exile press. Trauma of the Munich Agreement, as well as the subsequent period of the Protectorate of Bohemia and Moravia, leaves deep traces in the memory of Czechoslovak people.

The personality of Eduard Benes, the most important person in the Treaty preparation, is connected with the Munich Agreement, the formation of the Second Czechoslovak Republic as well as with the government in exile in Great Britain, with the first post-war years in liberated republic and February putsch. Thanks to these events Eduard Benes is considered one of the most controversial Czechoslovak politicians, and there are still many questions about his political career. The analysis of the protectorate press provides us the image of Eduard Benes that was presented to the citizens by occupying power. The exile press will on the other hand prove how Benes was appreciated in the surroundings of Czech exile.

Besides, the thesis will be reflected Benes' view of the Allied policy and his proposals for their cooperation in the post-war period. This is very important for understanding the principal reasons why he even thought about the alliance with the Soviet empire at all. And, of course, he used

The research will be based on the critical study of editions of official documents and on the analysis Czechoslovak legal protectorate and exile press. From the exile press will be picked one which represented the western and one which represented the eastern part of Czechoslovak exile during the world war the second.

8 PŘÍLOHY

8.1 Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik

President Československé republiky a presidium nejvyššího sovětu Svazu sovětských socialistických republik, přejíce si pozměnit a doplnit smlouvu o vzájemné pomoci, existující mezi Československou republikou a Svazem SSR, podepsanou v Praze 16. května 1935, a potvrdit ustanovené dohody mezi vládou Československé republiky a vládou Svazu sovětských socialistických republik o společném postupu ve válce proti Německu, podepsané 18. července 1941 v Londýně; přejíce si spolupracovat po válce o udržení míru a zabránění novému útoku ze strany Německa a zabezpečit trvalé přátelství a poválečnou vzájemnou mírovou spolupráci, rozhodli se sjednat za tím cílem smlouvu a určili jako své plnomocníky:

president Československé republiky – Zdeňka Fierlingra, velvyslance Československé republiky v Sovětském svazu,

presidium nejvyššího sovětu Svazu sovětských socialistických republik – Vjačeslava Michajloviče Molotova, lidového komisaře zahraničních věcí,

kteří, vyměnivše své plné moci, jež shledali v úplném pořádku i vyhotovené v odpovídající formě, dohodli se na tomto:

Článek 1

Vysoké smluvní strany, dohodnuvše se vzájemně, že se sjednotí v politice trvalého přátelství a přátelské poválečné spolupráce, jakož i vzájemné pomoci, zavazují se poskytnout jedna druhé vojenskou i jinou pomoc a podporu všeho druhu v nynější válce proti Německu a všem těm státům, které jsou s ním spojeny v útočných činech v Evropě.

Článek 2

Vysoké smluvní strany se zavazují nestupovat po dobu nynější války v žádná jednání s hitlerovskou vládou nebo s kteroukoli jinou vládou v Německu, která se jasně nevzdá všech útočných záměrů, a nevést jednání ani nesjednávat bez vzájemné dohody žádného příměří neb mírové smlouvy s Německem neb s kterýmkoli jiným státem, s ním spojeným v útočných činech v Evropě.

Článek 3

Potvrzující svou předválečnou politiku míru a vzájemné pomoci, vyjádřenou v jejich smlouvě, podepsané v Praze 16. května 1935, vysoké smluvní strany se zavazují, že v případě, že by jedna z nich byla zavlečena v poválečné době do válečných akcí s Německem, které by obnovilo svou politiku „Drang nach Osten“, neb s kterýmkoli ze států, který by se spojil s Německem přímo neb v jakékoli jiné formě v takové válce, druhá vysoká smluvní strana neprodleně poskytne smluvní straně, zavlečené takovým způsobem do válečných akcí, veškerou vojenskou i jinou podporu a pomoc, které jsou jí k dispozici.

Článek 4

Vysoké smluvní strany, majíce na zřeteli zájmy bezpečnosti každé z nich, jsou dohodnuty o těsné a přátelské spolupráci v době po obnovení míru i o tom, že budou jednat ve shodě se zásadami: vzájemného respektování své nezávislosti a svrchovanosti, jakož i nevměšování do vnitřních věcí druhého státu. Jsou dohodnuty v tom, že budou vyvíjet v měřítku co možná nejširším své hospodářské styky a poskytovat si vzájemně veškerou možnou pomoc po válce.

Článek 5

Každá z vysokých smluvních stran se zavazuje neuzavírat žádného spojení a neúčastnit se žádné koalice, namířené proti druhé vysoké smluvní straně.

Článek 6

Tato smlouva vstupuje v platnost ihned po podepsání a podléhá ratifikaci v době co možná nejkratší; výměna ratifikačních listin bude provedena v Moskvě co možná nejdříve.

Tato smlouva zůstává v platnosti po dobu dvaceti let od okamžiku podepsání, při čemž, jestliže jedna z vysokých smluvních stran ke konci stanoveného dvacetiletého období neučiní do 12 měsíců před uplynutím lhůty sdělení o svém přání vypovědět smlouvu, platnost její bude se prodlužovat na dalších pět let a tak po každé, dokud jedna z vysokých smluvních stran neučiní do 12 měsíců před uplynutím běžícího pětiletí písemného oznámení o svém úmyslu ukončit její účinnost.

Na potvrzení toho plnomocníci podepsali tuto smlouvu a připojili k ní své pečeti.

Sepsáno ve dvou vyhotoveních, každé v jazyce československém a ruském.

Obě znění mají stejnou platnost.

Moskva, 12. prosince 1943.

Z plné moci
presidia nejvyššího
sovětu SSSR
V. Molotov, v. r.

Z plné moci
presidenta Československé
republiky
Zd. Fierlinger, v. r.

8.2 Protokol k smlouvě o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik, sjednané 12. prosince 1943

Při sjednání smlouvy o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik smluvní strany ustanovily, že v případě, že k této smlouvě projeví přání přistoupit kterákoli třetí země, která hraničí s Československou republikou nebo Svazem SSR a byla v této válce předmětem německého útoku, bude jí dána možnost po vzájemné dohodě vlád Československé republiky a Svazu SSR podepsati tuto smlouvu, která takto nabude povahy trojstranné smlouvy.

Tento protokol byl sepsán ve dvou vyhotoveních, každé v československém a ruském jazyce.

Obě znění mají stejnou platnost

Moskva, 12. prosince 1943.

Z plné moci
presidia nejvyššího
sovětu SSSR
V. Molotov, v. r.

Z plné moci
presidenta Československé
republiky
Zd. Fierlinger, v. r.